

ΣΗΜΕΡΑ

4 ΑΠΡΙΛΗΣ 1933

4

ΧΡΟΝΟΣ 4
ΔΡΑΧΜΕΣ 5

ΣΗΜΕΡΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΣΗΜΕΡΑ

Χρ. Α'. — Άρ. 4, Άπρίλης 1933

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΜΙΑΣ ΓΕΝΕΑΣ

Με μιὰ ἠλίθια ἐπιπολαιότητα, οἱ πατέρες μας, ὕστερα ἀπὸ ἕναν περίπατο στὴν πλατεῖα, ὅπου ἡ στρατιωτικὴ μπάντα ἐγέμιζε ἡρωϊσμὸ τὴν καρδιά τους, ἔκαμναν τὴν πράξη ποὺ μᾶς ἔφερε, ἐμᾶς τοὺς ἄλλους στὸν κόσμο. Ἦσαν χορτᾶτοι καὶ ἥρεμοι οἱ πατέρες μας. Δὲν βλέπανε τίποτα ποὺ μποροῦσε ν' ἀνακόψη τὴν «προόδου». Πιστεύανε ὅτι «ὁ ἄνθρωπος θὰ φθάσῃ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτὸ του, δίνοντας γένεση σ' ἕνα εἶδος πιὸ δυνατὸ, πιὸ τελειοποιήσιμο, ποὺ θὰ ἐξισωθῇ μετὰ τὴν ἀφηρημένη ἰδεώδη ἔννοια ποὺ ἀποκαλοῦμε διὰ μέσου τῶν αἰώνων Θεός». Πιστεύανε πὼς ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πρόοδος θὰ φέρνανε τὴν τελειαν εὐτυχία, τὴν ὄλβια μακαριότητα στοὺς ἄνθρώπους. Δίπλα σ' αὐτὰ μιὰ φενάκη, ἡ ἐθνικὴ πατρίδα καὶ μιὰ αὐταπάτη, ἡ δημοκρατικὴ ἐλευθερία.

Οἱ Ἕλληνες ἄστοι, καθυστερημένοι, σπεύδανε νὰ κατακτήσουν καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ποὺ ὡς τὰ τότε τοὺς ζέφευγε. Ἦταν ἡ βασιλεία τῆς στρατιωτικῆς μπάντας, τῆς τελετουργικῆς ἀλλαγῆς τῆς φρουρᾶς στὰ ἀνάκτορα, τῆς παρέλασης τοῦ ἱππικοῦ, τῆς μυστικῆς διπλωματίας, τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ τῆς ἐπιπολαιότητας. Ὁ Φιλᾶρετος ἐν ὀνόματι τῆς «προόδου» καὶ τῆς δημοκρατικῆς ἰδεολογίας, ζητοῦσε ἀπὸ τὸ βασιλεῖα Γεώργιο νὰ κηρύξῃ τὴ Δημοκρατία καὶ ν' ἀνακηρυχθῇ ὁ ἴδιος πρόεδρος. Ἐνῶ ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος ὕψωνε τὸ ἐθνικιστικὸ του παραλήρημα. Ἐνῶ ὁ Δραγοῦγης, σύμβολο τῆς τελευταίας ἀστικῆς δυναμικότητας, ἔντυνε σὲ μπαρρεζιανὲς φόρμες τὸν ἰμπεριαλισμὸ τῶν ἑλλήνων ἀστών. Στὶς Συνδιασκέψεις τῆς εἰρήνης τῆς Χάγης ἐξαγγέλλονταν μετὰ ἡχηρὰ λόγια ἡ πεποίθησις στὴν εἰρήνη καὶ κλείνονταν οἱ μυστικὲς συμμαχίες.

Καὶ ἡ ζωὴ ἐπήγαινε ἡσυχῇ, μονότονη, γεμάτη μετριότητα καὶ συμβιβασμοὺς καὶ ὑποκλίσεις, μετὰ κάποιον μεθυστικὸ ἄρωμα fin-de-siècle στὴν ἀτμόσφαιρα. Μιὰ κοῦραση ἐβάρανε τὸν εὐρωπαϊκὸν ὀρίζοντα, ὅπως ἐκείνη ἡ πνιχτικὴ ζέστη, ποὺ προμηνύει τὶς μεγάλες μπόρες.

Ἡ εἰδυλλιακὴ ἐκστρατεία τοῦ 1912, στὴν ὁποία οἱ πατέρες μας καὶ τὰ

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ — — — — —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ : Μόνον ἐτήσιες : Δρχ. 50. — Ἐπαρχίαις 60. — Ἐξωτερικὸ ἕνα δολλᾶριον.
ΓΡΑΦΕΙΑ : Ὁδὸς Βουλῆς 8 (Ἐκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ : Ε. Λευκοπαρίδης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑ Τὸ Δρᾶμα μιᾶς γενεᾶς.
ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΑΝ Ἡ Κρίσις.
Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ Γύρο ἀπὸ τὴ Βαλκανικὴ Ἐνωσις.
ΚΑ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης. Β' Ὁ κριτικὸς (συνέχεια).

Σημειώματα : Διαβάζοντας . . . (Γ. Βαλέτα). — Ἐνα γράμμα (Γ. Χαλκιοπούλου). — Δεξιότερα Κουροπάτιν. — Νέα Βιβλία (Μ.) — Βιβλία ποὺ λάβαμε.

μεγάλα αδέρφια μας είχανε πάει, τραγουδώντας πολεμικά θούρια, ή εφοδος με «έφ' όπλου λόγχην», οί «θρύλοι» του Μπιζανιού και της Τζουμαγιάς δεν είχαν ακόμα προφτάσει να γεμίσουν τις μεγάλες παιδικές μας καρδιές. Δίπλα στο επιθανάτιο κρεβάτι του Μεγάλου Άρρωστου μόλις είχαν πάψει να διαπληκτίζονται οί βαλκανικοί. Και εξέσπασε ή μεγάλη θύελλα. Η Ελλάδα χωρίστηκε στα δύο.

Εμείς, εγκαταλελειμένα στην τύχη τους παιδιά, στην τρυφερή ηλικία, που έχει ανάγκη άερα και πλατιών οριζόντων, δεν ακούγαμε παρά για χιλιάδες και χιλιάδες αριθμούς νεκρών, για όνόματα στραταρχών και για όλεθρο. Στη στερηά, στη θάλασσα και στον άερα τα φρικτά έπινοήματα της έπιστήμης καταστρέφανε τους μύθους, πάνω στους όποιους είχανε στηρίξει την κούφια ζωή τους, οί πατέρες μας. Μία γοερή κραυγή πόνου και απόγνωσης ανέβαινε από τη μικρή μας γη προς τα άστρα. Πού ήταν λοιπόν ό Ηρωϊσμός, ή Πατριδα και οί Θεοί με τις διαφορετικές εθνικότητες; Όλες οί ήγερές λέξεις θρυματιστήκανε σαν κρυστάλλινα ποτήρια στο λιθόστρωτο. Εκείνοι που πολεμούσαν άψανε να τραγουδάνε, όπως άλλοτε, όταν οί λεγεώνες βαδίζανε στους άνοιχτούς δρόμους. Την καταθλιπτική τους σιωπή, στη λάσπη των χαρακωμάτων, έσκέπαζε ό βαρύς μηκυθμός του πυροβόλου. Και μεϊς, φεύγοντας από τό ένα σχολείο στο άλλο δεν άφίναμε πίσω μας παρά νοσοκομεία, τραυματίες και θάνατο. Η τρομαγμένη μας ψυχή, διπλωμένη στον έαυτό της, δεν άνάπνεε. Σφοδρές και άόριστες έπιθυμίες, μια ανάγκη κραυγής διαμαρτυρίας, πνιγότανε στα σκοτεινά βάθη της ψυχής μας, κάτω από τα χάρτινα λόγια των ρητόρων και τον τρομερό ρυθμό της καταστροφής.

Και όταν ανοίξαμε τα μάτια μας στο φώς δεν είδαμε γύρω μας παρά συντρίμματα, για τα όποια ήμασ τε ά θ ω ο ι. Γεμάτοι ακόμα από τό μάθημα της ιστορίας, μάταια ψάχναμε να ξεχωρίσουμε νικητές και ήττημένους. Στην Εύρώπη, αυτοί που γυρίζανε από τό μέτωπο—όσοι γύρισαν, άφίνωντας πίσω τους 9.500.000 νεκρούς από την πιο ζωντανή νεότητα—είχαν σφιγμένα τα δόντια τους. Σ αυτό τό Παρίσι, που παραδόθηκε μια στιγμή στο παραλήρημα μιας άνυπαρκτης νίκης, περνώντας από τό σπίτι του Βαγγές, εκείνοι που είχαν άλλοτε μεθύσει στο παλμώδες κήρυμά του, τον γιουχάϊσαν. Άλλοι ή επανάσταση και άλλοι ή αντίδραση εξ ίσου στυγνές και βίαιες. Όλες οί άξίες έτέθησαν επί τάπητος, όλες οί πίστεις και οί μύθοι δεν ήσαν παρά θέματα για συζήτηση.

Σε μας, έδω κάτω, ένας άλλος πόλεμος εξακολουθοΐσε, στον όποιο δεν μπορούσαν πλέον να πιστεύουν εκείνοι που πολεμούσαν, άφου άλλοι τον έλεγαν «έθνικό» και άλλοι «άποικιακό». Ο Διχασμός σε δυο ψυχικές Ελλάδες, ή άτιμόσφαιρα του ντεφαιτισμού και της διάλυσης, δεν ήταν για να μας δώσουν πίστη στα «έθνικά ιδεώδη».

Ήταν τότε πού, διψασμένοι για ζωή και γνώση, ξεκινήσαμε στη μεγάλη αναζήτηση, έτοιμοι να δεχτούμε τό πρώτο κήρυγμα, που θα γεμίζε ένθουσιασμό την καρδιά μας των δεκαοχτώ χρονών.

Ουδέποτε νεότητα βρήκε τραχύτερο τον δρόμο αυτόν από τη δική μας. Σε μια Εύρώπη που είχε ξεφύγει από τον άξονά της, από κάθε άξονα. ήρθαμε μεϊς, έρημοι και μόνοι να βρούμε τα χαμένα ιδανικά των ανθρώπων. Ήμασ τε νεοί, ήμασ τε παιδιά άστών, τό τεράστιο οικονομικό πρόβλημα δεν μας έθιγε άμεσα και ή καρδιά μας είχε ακόμα ανάγκη από μεγάλα λόγια και ωραίες χειρονομίες. Ήμασ τε ελεύθεροι. Ελεύθεροι, όχι όπως τό διακηρύσσουν με τυμπανοκρουσίες οί άστοί. Ήμασ τε ελεύθεροι, γιατί τα βρήκαμε όλα γύρω μας

συντρίμματα και γιατί όλοι οί μύθοι, και μέσα μας, ήταν συντρίμματα. Μία δραματική έλευθερία. Αυτός ήταν ό μεγάλος πόνος της γενεάς μας: ή έλλειψη και σύγχρονα ή άγωνιώδης αναζήτηση μιας άρχής ζωής. Είναι βασικά έσφαλμένα ή παρομοίωση του πόνου της γενεάς μας με τό ρωμαντικό πόνο της μεταναπολεόντιας γενεάς. Ήμασ τε πολυ μακριά. Ο πόνος ό δικός μας υπήρξε πολυ πιο σοβαρός και πιο βαθύς, τό δράμα μας άσύγκριτα πιο ανθρώπινο. Βέβαια, μας είπαν πως όπωςδήποτε ήταν, ύστερα από δυο μεγάλους πολέμους, ή μεταπολεμική ψυχική άκαταστασία. Άλλ' ό πόλεμος, τότε, ήταν τυλιγμένος στο γόητρο της Πατριδας, της εθνικής Πατριδας, παιδιοΐ της επανάστασης του 89 και της άπολύτρωσης των άστών, της Πατριδας που είχε ακόμα όλη τη δυναμικότητα της τάξης που ανέβαινε γοργά σ' όλη την Εύρώπη και συμβάδιζε με την άλματική εξέλιξη της έπιστήμης, σημειώνοντας τη δόξα του άστικου πολιτισμού. Η γενεά εκείνη είχε νανουριστεί με τό τραγουδι του ναπολεόντιου παραμυθιοΐ και αν εύρισκε ύστερα τον κόσμο κενόν και άνούσιο ήταν γιατί δεν έβλεπε πια εύκαιρία για ήρωϊσμό, στον όποιο έπίστευε. Τα μικρά, μέσ' στο μαγικό τότε όνειρο του πολέμου παιδιά, όταν μεγαλώσανε βρέθηκαν μπρος σε μια πραγματικότητα «άντιπονητική», τον κόσμο που πήγαινε ταχύτατα προς τη νέα του ρασιοναλιστική και βιομηχανική μορφή. Η άπαγοήτευση της νεότητας εκείνης προερχότανε από αυτή τη σύγκρουση και από τό γεγονός ότι δεν ήθελε ή δεν μπορούσε να προσαρμοσθί προς τη νέα πραγματικότητα. Ξώπηση «άρρώστεια», γιατί στο βάθος είχανε πίστεις που συγκλονίζανε από ένθουσιαστικό παλμό την ψυχή τους.

Ο πόλεμος του 14 ήταν καταστροφή και γκρέμισμα όλων των σαθρών πια και ξεπερασμένων αυτών πίστεων. Εμείς, όταν βρεθήκαμε άπέναντι στη ζωή άισθανθήκαμε έξαφνα πόσο γυμνός και άοπλος έμενε ό άνθρωπος άπέναντι στα μεγάλα, πρωταρχικά προβλήματα, που έτέθηκαν με μια ωμή σκληρότητα μπροστά του.

Δεν είχαμε χαράξει καμια γραμμή ζωής, δεν κάναμε καμια όμολογία πίστης, βρήκαμε θρυματισμένα όλα τα ήθικά παρογγέλματα. Είχαμε φύγει από τό μακρυνό βασανισμένο φέουδο των μεγάλων, την Ελλάδα, σοβαρά, φοβισμένα παιδιά, όμως διψασμένα για μάθηση και ζωή, να έλθουμε να βρούμε τα ιδανικά πάνω στα όποια να στηρίζουμε τη δράση μας. Άλλ' όπου και αν έστρέψαμε τό βλέμμα μας δεν είδαμε παρά έρείπια και καταστροφή.

Μάθαμε ότι όλα μας τα αισθήματα, τα πάθη μας, οί δοξασίες μας δεν είναι παρά ιδανικοποιησεις κτηνωδών ένστικτων ή μαγικές ανατάσεις. Μάθαμε ότι τίποτα σταθερό δεν διέπει τη ζωή μας, ότι ούτε αυτή ή προσωπικότητα είναι κάτι ένιαίο και συνεπές. Είδαμε την άδυναμία της έπιστήμης ν' άπαντήση στ' άγωνιώδη μας άμλετικά έρωτήματα. Στη γύρω μας ζωή βλέπαμε τους άστους που φεύγανε την πραγματικότητα. Φεύγανε, φεύγανε όπως μπορούσαν, με απόγνωση. Με τό ταξείδι και την ταχύτητα, με τό άλκοολ και τα ναρκωτικά στις σύντομες νύχτες, που προσπαθοΐσαν να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση του ονείρου μέσ' στην πολυχρωμία των φώτων τους, με τον άπογυμνωμένο έρωτα της στιγμής, που δεν άφινε παρά άπελπισία. οί άνθρωποι ζητοΐσαν να φύγουν. Ο Αραγον σε μια έξαιρετική φράση συνώψισε τό ουσιαστικό δράμα της εποχής μας «Il y a un tragique moderne; une espèce de volant qui tourne sans être dirigé par la main», θα προσθέταμε, που γύριζε στο κενόν.

Είχαμε έρθει μέσα στην καταστροφή, ύστερα από την καταστροφή. Δεν υπήρξαμε κοινωνικοί άπροσάρμοστοι, δεν περιφρονήσαμε την πραγματικότητα, τη ζωή. Ζητήσαμε μόνο τό Άπόλυτο και μια βαθύτατη δικαιολογία της. Εκείθεν ή άνησυχία μας. Άνησυχία όχι ως credo, ως στάση ή ως πόζα. Άλλ' άνησυχία ως σκληρή τυραννία, ως δραματική αναζήτηση. Κ' εκείνοι από τη γε-

νεά μας, που βάζοντας εκ των προτέρων όρια και λογικά εξωτερικά πλαίσια στη ζωή τους, δεν αισθάνθηκαν αυτόν τον βαθύτατο πόνο μας, μās κάνουν να σκεφτόμαστε μαζί με τον Kops ότι «αυτά τα όρια τους ήταν ήδη προδιαγεγραμμένα από τον ίδιο τον έγωισμό τους, τον επιπόλαιο χαρακτήρα τους και τη θλιβερή φτώχεια των επιθυμιών τους».

Γνήσια παιδιά του μεγάλου κινήματος, που άφισε την τραγική του κραυγή: *Da da*, πάνω από έναν πολιτισμό που γκρεμιζότανε, πάνω από την τρομαγμένη, ύστερική Ευρώπη, το ξεπεράσαμε. Γιατί, μ' όλα ταυτα, εμείς, τα παιδιά της καταστροφής και της απόγνωσης, αισθανθήκαμε πώς η ζωή είναι οργάνωση, είναι ζωή και όχι όλεθρος. Πέρα από τα κατεστραμμένα ιδανικά, πέρα από ένα καθεστώς που καταρρέει γιατί ξεπεράστηκε και γιατί του έλλειψε πλέον η ζωογόνος πνοή, πέρα από μια ζωή που είχε έκτροχιασθεί, ζητήσαμε μια νέα τάξη, βασικές αλλαγές, νέα ανθρώπινα ιδανικά. Ο δρόμος ήταν τραχύς, αλλά μās γέμιζε με την υπερηφάνεια ότι είχαμε άφισει πίσω μας η για άλλους τη μετριότητα και τους συμβιβασμούς κι' ότι είμαστε στο νόημα της δραματικότητας της εποχής μας. Μια στιγμή και το κήρυγμα του Μωρράς μās δελέασε και μās έκανε, μια στιγμή, να ελπίσουμε ότι στην ιδέα της απόλυτης, αντικοινοβουλευτικής, κληρονομικής μοναρχίας, ότι στην επαναφορά μιας παληάς ιεραρχίας αξιών, θα βρίσκαμε ένα στήριγμα για δράση. Γρήγορα όμως καταλάβαμε τί κενόν κρυβότανε πίσω από τη μωρρασιανή διαλεκτική, πόσο μακριά από τις ανάγκες και τον πόνο της εποχής μας ήταν. Στρέψαμε πάλι στο *Gide*. Ελπίσαμε ότι το πλήρες δόσιμο στη ζωή και η μη απόδοχη κομμιας πειθαρχίας ιδεολογικής θα μās ασφάλιζε από τον κίνδυνο του μηδενός. Έν τούτοις αυτό τουτο ήταν το μηδέν, αφού άγνωυσε τον καθολικό, ομαδικό πόνο των ανθρώπων κ' ήταν εξ' ίσου εξω από την εποχή μας. Η «διαρκής διαθεσιμότητα» δέν μās έβγαζε από την αγωνία, η ζωή, γύρω μας, έμενε πάντα το ίδιο ασφυκτική και δυστυχημένη και αισθανόμαστε ένα κατακάθισμα πικρίας και μια γεύση τέφρας στα χείλη. Γιατί το *credo* της «άνησυχίας» και της *eternelle disponibilité* προϋποθέτει φουσκωμένον έγωισμό και καταλήγει (αφού γίνεται «πιστεύω») μ' όλα ταυτα στην ήρεμία. Επαναστατούσαμε κατά του έγωισμού μας και ήρεμία δέν είχαμε.

Θα μπορούσαμε πάλι να διαγράψουμε τα όριά μας, να κλειστούμε στον πύργο της τέχνης μας η να σταθούμε άρονητες της εποχής μας.

Αλλά πάνω απ' όλα είμαστε άνθρωποι, ζούμε τον πόνο του καιρού μας και άρνούμεθα την εύκολη αυτήν υπεκφυγή, τον άλλον αυτόν σκληρόν έγωισμό.

Σήμερα, οί άμεσες ανθρώπινες ανάγκες, τα δραματικά χρόνια που περνούμε μās έθεσαν ώμα προστά στο κοινωνικό πρόβλημα. Οί ένθουσιασμοί των είκοσι μας χρόνων έσβύσανε. Οί ιδέες έζησαν. Οί ιδέες, για μās, έζησαν, γιατί μάθαμε πώς δέν εξυπηρετούν παρὰ μόνο στη διατήρηση της μεγάλης αδικίας. Η ζωή μās δίδαξε να μη ζητάμε το απόλυτο. Καλά η κακά η ανθρωπότητα δέν πιστεύει παρὰ σε μια υλική, σχετική, επίγεια ευτυχία, αυτήν, στην οποία τείνουν να φτάσουν οί δυο μεγάλοι, οί πιό μοντέρνοι και πιό ζωντανοί λαοί της γης, ο άμερικανικός και ο ρωσικός. Η νέα μορφή του συστηματοποιημένου μεγάλου καπιταλισμού από το ένα μέρος και ο κομμουνισμός από το άλλο δίνουν το χαρακτήρα της εποχής μας και αποτελούν το ιδεώδες, προς το οποίο τείνει να οργανωθῆ ο νέος κόσμος, το θέλομε η όχι. Το θέλομε η όχι, ένας μελλοντικός πολιτισμός θα βγαίνει από τη μηχανή, θα στηρίζεται στη μηχανή. Όπως η νέα κοινωνία έτσι και η νέα τέχνη και ο λόγος θα ακολουθήσουν το ζωντανό της ρυθμό. Οί ειδυλλιακές εποχές πέρα-

σαν. Μάταιες οί ντυαμελικές διαμαρτυρίες. Το άτομο χάνεται προς όφελος της ομάδας, που δείχνει όλο και περισσότερο τη δύναμή της. Έτσι και η εθνική πατρίδα ξεπεράστηκε στη συνείδησή μας για να δώσει θέση στην Ανθρωπότητα. Ο πόλεμος, το ζέροουμε πολύ καλά, πώς δέν ένθουσιάζει παρὰ μερικούς κεφαλαιούχους κι' άλλους τόσους στρατοκράτες, εκείνους που ζούνε και παχαίνουν απ' αυτόν. Κι' ο Ηρωϊσμός; Ρωτήστε τα κρατικά χημεία που προετοιμάζουν τον ομαδικό θάνατο των όπλων γυναικόπαιδων των πόλεων σε μια προσεχή σύρραξη.

Άλλ' όπως γράφει ο *Drieu*: «Στην Ευρώπη, όταν σκοτώνουν μια παράδοση, δέν καίνε το πτώμα της, το άφίνουν να σαπίση πάνω από τόσα άλλα που δηλητηριάζουν την ατμόσφαιρα των ζωντανών».

Σήμερα, εμείς, η νεότητα που έζησε και έννοιωσε την τραγική άναρχία της μεταπολεμικής Ευρώπης, η νεότητα που άνησύχησε, άναγνωρίζοντας την άνάγκη μιας νέας οργάνωσης της ζωής μέσα στα πλαίσια που διαγράφει η νέα πραγματικότητα, δέν μπορούμε παρὰ να κάψουμε, πρώτα μέσα μας, τα πεθαμένα ιδανικά, τις φενάκες που καλύπτουν τα πραγματικά οικονομικά συμφέροντα της αστικής τάξης, που καταρρέοντας αντίτασσει την τελευταία της άμυνα. Ηδη, κατά μέγα μέρος, ο μεγάλος δυναμικός καπιταλισμός το καταλαβαίνει. Τί άλλο είναι τα διεθνή τράστ και καρτέλ των βιομηχανών παρὰ άναγνώριση του τέλους του έλευθερου συναγωνισμού, πάνω στον όποιο βασίσθηκε όλο το οικονομικό οικοδόμημα του αστικού καθεστώτος; Και τί άλλο παρὰ το ξεπέρασμα των εθνικών συνόρων; Ο μεγάλος καπιταλισμός το κατάλαβε και συσπειρώνεται. Όπως το κατάλαβε και το διεθνές προλεταριάτο, ότι κοινά συμφέροντα, κοινοί άγώνες για την απολύτρωσή του το συνδέουν. Αυτές είναι οί δυο μεγάλες δυνάμεις που έρχονται μοιραία σε σύγκρουση. Στη μέση αυτών των δυο παρατάξεων, υπάρχει η μικροαστική κοιμισμένη τάξη, που είναι άνωφελής αφού δέν είναι παραγωγική, που δέν έχει καμιά δυνομικότητα αφού επιζεί του έαυτού της και που επιδέξια ναρκώνεται ακόμα με ένέσεις κούφίων «ιδεωδών» (έλευθερία του άτόμου—Πατρίδα) για να στηρίξη με τη ψήφο του «φιλελευθερισμού» της το μεγάλο κεφάλαιο στην άμυνά του κατά του ένσυνείδητου οργανωμένου Προλεταριάτου. Άλλά κι αυτή η τάξη αρχίζει σιγά-σιγά να διαρρέη προς το προλεταριάτο εξ αιτίας της ίδιας της άπαθλίσωσης.

Σήμερα, που κι' αυτή η άνοργάνωτη και χωρίς καμιά συνείδηση μάζα των μικροαστών αρχίζει ν' άρνεϊται την ψήφο της στην αντίδραση, το μεγάλο διεθνές κεφάλαιο οργάνώνει τον οικονομικό φασισμό και ετοιμάζει μια νέα Ίερά Συμμαχία της αντίδρασης των μεγάλων άστών. Άλλά ζέροουμε οί ιερες συμμαχίες πόσο ζούνε, η αντίδραση πόσο μπορεί να κρατήση. Τη μεγάλη ουσιαστική δύναμη μαζί με την πιό ανθρώπινη έννοια της δικαιοσύνης, τα έχει το προλεταριάτο στα χέρια του. Θα μπορούσε ίσως ν' άποφευχθῆ η μεγάλη βίαη σύγκρουση, αν οί καπιταλιστές, καταλαβαίνοντας κι' αυτήν την άλήθεια, έγκαταλείπανε τη συγκέντρωση κερδών και, τελειωτικά τον έλευθερο συναγωνισμό, αν μεταβαλλότανε από κεφαλαιοκράτες σε «ηγέτες επιχειρήσεων», αν οργανώνανε διεθνικά την παραγωγή και δεχότανε τη δίκαιη κατανομή των αγαθών αυτού του κόσμου, παραιτούμενοι της υπεραξίας. Αν δηλαδή έφαιμόζανε αυτοί από πάνω αυτό που η τεράστια δύναμη του προλεταριάτου πάει να κατακτήση από κάτω. Αν μπορούσε να εκλείψη χωρίς βίαιους κλονισμούς, η εκμετάλλευση των πολλών από τους ελάχιστους. Θα ήταν ευχής έργον. Άλλά ζέροουμε πόσο αυτό αντίβαινει σ' αυτή τη φύση του καπιταλισμού: στη συγκέντρωση υλικών κερδών από την ανθρώπινη εκμετάλλευση. Και βέβαια ως τώρα ο καπιταλισμός κατέχει τα μέσα της βίας, τα όργανα της καταστροφής και γνωρίζει να επιβάλλη τη δύναμή του και τη θέλησή του. Άλλ' αν επι-

μείνη σ' αυτό το δρόμο, μοιραία, αναπότρεπτα ή μεγάλη μάχη θα δοθῆ. Και δὲν εἶναι δύσκολο νὰ προεικασθῆ κανεὶς πρὸς τὰ πού θὰ γείρη ἡ πλάστιγγα τῆς νίκης. Ἡ ἱστορία πού εἶναι μιὰ ἀέναη ἀλλαγὴ δὲ σταματᾷ, οὔτε γυρίζει πίσω. Ἔτσι ἡ μοναρχία διαδέχθηκε τοὺς φεουδάρχες, ἔτσι ἀπελευθερώθηκαν οἱ ἄστοί, ἔτσι θὰ βγῆ αὐριο ἡ σοσιαλιστικὴ δημοκρατία. Ἀλλ' ἡ μάχη αὐτὴ θὰ εἶναι τρομερὴ σὰν κάθαρη ἀρχαία τραγωδία. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 89 θά ναι ἕνα ρομαντικὸ εἰδύλλιο κοντὰ τῆς. Καὶ ἡ νίκη θὰ εἶναι βουτηγμένη στὸ αἷμα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σκέψη μιᾶς τέτοιας νίκης τῆς ἀνθρωπότητος, πού δὲν ἐπούλωσε ἀκόμα τίς πληγές τῆς ἀπὸ τὴ χτεσινὴ τῆς αἰμορραγία, δὲν εἶναι γιὰ νὰ ἐνθουσιασθῆ ἡμᾶς. Ἀλλὰ γιὰ τὴ θυσία τοῦ αἵματος, ὑπεύθυνη θὰ εἶναι ἡ ἀσυνειδησία τῆς τάξης πού ξέρει ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῆς ἀποστολὴ ἐληξε καὶ πού γαντζώνεται μὲ ὑστερικὴ ἀπελπισία ἀπὸ τὰ ὄπλα τῆς βίας γιὰ νὰ κρατηθῆ ἀκόμα λίγο καὶ ἀκόμα λίγο—ἀντὶς νὰ κἀνῆ τὴ γενναία χειρονομία...

Βάλαμε, μέσα στὴ συνείδησή μας, τὴ φωτιὰ τῆς ἐξόντωσης στὶς ἐθνικὲς πατρίδες καὶ σ' ὅλους τοὺς μύθους πού ἐπαψαν νὰ εἶναι ἠθικὲς δυνάμεις, γιὰ τὴ ξεπεραστήκανε ἀνέκκλητα. Ἀρνούμεθα τοὺς πολέμους.

Δὲν πιστεύουμε σὲ καμμιά ἀπόλυτη εὐτυχία, σὲ κανένα ἐπίγειο ἢ οὐράνιο παράδεισο. Δὲν βλέπουμε παρὰ μιὰ Ἀνθρωπότητα πού στενάζει καὶ πού ζητάει ἀπεγνωσμένα λίγη ἀνακούφιση καὶ λίγη εἰρήνη.

Ἐμεῖς, ἡ νεότης, στὴν ὁποία ἔλαχε ὁ κληρὸς, σήμερα ἢ αὐριο, νὰ παίξῃ ὅπωςδήποτε καὶ ὅπουδήποτε τὸ ρόλο τῆς στὸ μεγάλο δρᾶμα τοῦ καιροῦ μας, ἂν θέλουμε νὰ εἴμαστε συνεπεῖς καὶ εὐλικρινεῖς μὲ τὸν ἑαυτὸ μας καὶ τὴν ἐποχὴ μας, δὲν μπορούμε παρὰ, ὑπερασπιζόμενοι, μὲ τὴ δύναμη πού βγαίνει ἀπὸ τὸ μεγάλο πόνο τῆς γενεᾶς μας, τὴν εἰρήνη αὐτοῦ τοῦ κόσμου, νὰ πάρομε σύγχρονα στάση δίπλα σὲ κείνους πού ἀγωνίζονται νὰ κατακτήσουν τ' ἀνθρώπινά τους δικαιώματα στὴ ζωὴ.

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ

Η ΚΡΙΣΗ

Τρία χρόνια βαστᾷ τώρα ἡ κρίση καὶ ἀκόμα νὰ περάσει. Κρίση ὑπερπαραγωγῆς, λέει ὁ τᾶδε μεγάλος οἰκονομολόγος. Κρίση ὑποκατανάλωσης, ἀπαντᾷ ὁ ἄλλος σφοδρὸς ἐπιστήμονας. Κρίση χρηματικὴ καὶ πιστωτικὴ, μᾶς ἐξαγγέλλουν οἱ τραπεζίτες. Κρίση κακῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, πιστοποιεῖ ἡ διέγνωση τῶν «ειδικῶν» τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν. Κρίση πολιτικὴ, κηρύττουν οἱ ἐπίσημοι. Κρίση κοινωνικὴ, φωνάζουν οἱ κοινωνιολόγοι. Κρίση ἠθικὴ, ἀποφαίνονται οἱ φιλόσοφοι.

Καὶ ὅλοι τοὺς ἔχουν δίκιο! Γιατὶ ἡ κρίση εἶναι γενικὴ. Ἀπλώνεται σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Κυριαρχεῖ σ' ὅλες τίς μορφές τῆς ἀνθρώπινης ἐνεργητικότητος.

Λίγοι, δμως, πολὺ λίγοι, ἐξετάζουν τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ. Οἱ περισσότεροι βλέπουν τὰ ἐξωτερικὰ του μόνο φαινόμενα. Καὶ μᾶς δείχνουν γιὰ τὴ θεραπεία τῆς φάρμακα σχετικὰ μὲ τὴν εἰδικότητα ἢ ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά τους: οἰκονομικὰ, τραπεζικὰ, δασμολογικὰ, πολιτικὰ, κοινωνιολογικὰ, θρησκευτικὰ, κλπ. Γιὰ νὰ ἐρευνήσουμε καλύτερα τὸ ζήτημα, νομίζουμε πῶς ἐπιβάλλεται πρῶτα-πρῶτα νὰ ἐξετάσουμε τί εἶνε κρίση. Κανένας ἄλλος ὀρισμὸς δὲ στάθηκε στὴ δοκιμασία τῆς σημερινῆς κρίσης, ἐξὸν ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Μάρξ: «Οἱ κρίσεις δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ βίαιες καὶ περαστικὲς λύσεις τῶν ἀντιθέσεων πού ὑπάρχουν, ἀπὸτομες ἐκρήξεις πού ξαναφέρνουν γιὰ μιὰ στιγμή τὴν καταστραμμένη ἰσορροπία (!) Στὶς περιόδους δηλ. τῆς φαινομενικῆς γαλήνης, τὰ ἀντίθετα στοιχεῖα ἀναπτύσσονται ἀδιάκοπα, ὥσπου νὰ χτυπηθοῦν καὶ νὰ λυθοῦν βίαια ἀπὸ μιὰ κρίση, πού ξαναφέρει τὴν ἰσορροπία, γιὰ ἕνα μικρὸ ἢ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα.

Αὐτὰ τὰ ἀντίθετα στοιχεῖα, οἱ μοιραῖες ἀντιθέσεις, εἶνε συνυφασμένες μὲ τὸ κοινωνικὸ μας σύστημα, τὸ καπιταλιστικόν. Ἔτσι π. χ. ὁ ἐργοδότης βιομήχανος ἔχει συμφέρον νὰ πληρώσει χαμηλὰ ἡμερομίσθια, γιὰ νὰ παράγει φτηνά. Μὲ τὰ χαμηλὰ δμως ἡμερομίσθια πέφτει ἡ καταναλωτικὴ δύναμη τοῦ ἐργάτη—δηλ. τῶν πολλῶν—καὶ περιορίζεται ἡ ἐξόδευση τῶν προϊόντων του. Γιὰ νὰ παράγει ἀκόμα φτηνότερα, γιὰ νὰ μπροσῶν καὶ οἱ πιδ φτωχοὶ νὰ τ' ἀγοράζουν, ὁ βιομήχανος μεταχειρίζεται μη-χρηήματα. Ἔτσι δμως δημιουργεῖ ἀέργους καὶ ἐπιτείνει τὴν ἀπαθλίωση τῶν μαζῶν.

Τὶς ἴδιες ἀντιθέσεις παρατηροῦμε καὶ στὴ γεωργικὴ παραγωγὴ. Γιὰ νὰ κερ-

(!) Τὸ κεφάλαιο, τόμος III, 1ο μέρος, σελ. 231.

δίσουν τη ζημιά που έχουν από την καταπληκτική πτώση των τιμών του σταριού, οι παραγωγοί των μεγάλων παραγωγικών χωρών της Αμερικής, του Καναδά και της Αυστραλίας καλλιεργούν μεγαλύτερες ακόμη εκτάσεις και παράγουν ακόμα περισσότερα. Με την αύξηση όμως της παραγωγής πέφτει ακόμα ή τιμή του σταριού και έτσι δξύνεται ή κρίση.

Η αντίθεση αποτελεί τη βάση του καπιταλιστικού συστήματος, γιατί αντί-τάσει το ιδιωτικό συμφέρον στο γενικό, το άτομο στην κοινωνία. Και όμως ή κοι-ωνία είναι το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει και προσδύει κάθε άτομο. Όταν αυτό το περιβάλλον εύτυχει, μπορεί και το άτομο ν' απολαύσει καλύτερα. Όταν το περιβάλλον δυστυχει, φυσικόν είναι και το άτομο νά υποφέρει. Βλέπουμε όμως κάθε μέρα νά καίνε βουνά σταριού, για νά μήν πέσουν οι τιμές του, ενώ εκατομμύρια κό-σμου πεθαίνουν κυριολεκτικά από πείνα. Βλέπουμε νά χύνουν ποταμούς από γάλα, που θά έδινε την υγεία σε πολλές χιλιάδες παιδάκια. Βλέπουμε νά σφάζουν και νά πε-τούν εκατομμύρια ζώα, ενώ τόσες οικογένειες στερούνται κρέας, γιατί το βρίσκουν ακριβό.

Νομίζουμε όμως ότι αυτή ή αντίθεση, που πρώτος παρατήρησεν ο Μάρξ, δέν περιορίζεται μόνο στο οικονομικό πεδίο. Βρίσκεται σ' όλους τους κλάδους της αν-θρώπινης δράσης. Μπορεί μάλιστα νά υποστηρίξει κανείς πως είναι το άγκωνάρι του σημερινού πολιτισμού μας. Αυτός ο πολιτισμός ακολουθήσε ένα δρόμο αντίθετο στις έντολές του Χριστιανισμού, που έξακολουθεί ν' αποτελεί άκμα το ήθικόν φόντο των ευρωπαϊκών λαών. Ζούμε λοιπόν σε μίαν αδιάκοπη συνθηκολόγηση των διαφόρων αντιθέσεων του. Και όσο πιο εξέλιγμένος είναι ο πολιτισμός μας, τόσο οι αντιθέσεις του είναι περισσότερο και βαθύτερες. Γι' αυτό κι' ο Βαλερύ γράφει: «Νομίζω πως ή ηλικία ενός πολιτισμού πρέπει νά μετράται από τον αριθμό των αντιθέσεων που συμμαζεύει, από τον αριθμό των ασυμβιβάσιων εθίμων και δοξασιών που συναν-τούνται και αλληλομετριάζονται. Από την πλειονότητα των φιλοσοφιών και αισθη-τικών που συνυπάρχουν και συγκατοικούν συχνά στο ίδιο κεφάλι. Μήπως δέν είναι αυτή ή κατάστασή μας; Τα πνεύματά μας δέν είναι γεμάτα από τάσεις και γνώμες που δέν γνωρίζονται μεταξύ τους; Δέ βοήσκουμε κάθε στιγμή, στην ίδια οικογένεια, διάφορες θρησκείες, διάφορες φυλές, διάφορες πολιτικές γνώμες και στο ίδιο άτομο θησαυρόν δλόκληρον από λανθάνουσες διχόνοιες; Ένας άνθρωπος σύγ-χρονος—και γι' αυτό είναι σύγχρονος—ζεί οικογενειακά μ' ένα σωρό αντιθέσεις εγκα-τεστημένες στο σούρουπο της σκέψης του» (1).

Δέν πρόκειται για μικροδιαφορές. Δέν πρόκειται για λεπτομέρειες. Η φιλο-σοφία, που εξετάζει τις γενικές γραμμές των ιδεών μας παραδέχεται σήμερα πως κανένα από τα συστήματα που υπάρχουν δέ μπορεί νά περιλάβει μέσα του τις ανα-γνωρισμένες αλήθειες, που συχνά αλληλοχτυπιούνται (2).

Είπε όμως αληθινά απαραίτητες στον πολιτισμό μας αυτές οι έσωτερικές και έξωτερικές αντιθέσεις; Συμβιβάζεται σι' αληθινά ή όμαλή συνύπαρξή τους; Έπι-τρέπεται τέλος ήθικα ή άνοχή τους για πολλόν καιρό; Αμφιβάλλω. Άφίνω ακόμα κατά μέρος ότι οι αντιθέσεις αυτές, συνειδητές ή άσυνειδητες, αποτελούν αναγκα-στικά έμπόδια στην πρόοδο των ατόμων και του συνόλου.

Βέβαια, όπως στο οικονομικό, έτσι και σι' άλλα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, οι αντιθέσεις μαζεύονται, πληθαίνουν και μεγαλώνουν με τόν καιρό, σιγά σιγά. Τότε χτυπιούνται μεταξύ τους και φθάνουν στο άπροχώρητο. Η κυριώτερη αίτια των αν-τιθέσεων της εποχής μας είναι ή κρίση των «παραδεδεγμένων αξιών», που κα-

(1) Π. Βαλερύ, λόγος υποδοχής στη Γαλλική Ακαδημία, σελ. 54.

(2) Α. Φουγιέ, Ιστορία της Φιλοσοφίας, εισαγωγή, σελ. 12.

νείς πειά δέν πιστεύει, αλλά που ή κοινωνία εξακολουθεί νά παραδέχεται συμβατικά.

Πρώτος, πριν από όγδόντα χρόνια, ο Αύγουστος Κέντ παρατήρησε πως οι τρεις τελευταίι αιώνες, ύστερα από τη θρησκευτική μεταρρύθμιση και πρό πάντων ύστερα από τη Γαλλική επανάσταση, παρουσιάζουν έναν πολιτισμό περισσότερο κρι-τικό παρά οίκοδομικό. Και ενώ οι παλιοί πολιτισμοί ήταν στατικοί, ο καινούριος έχει ένα δυναμισμόν αντίθετο στις παραδόσεις, επαναστατικό. Το φαινόμενο αυτό φανε-ρώθηκε πιο συγκεκριμένα τα τελευταία χρόνια και πρό πάντων μετά τον πόλεμο. Αυτός ο άρνητικός δυναμισμός κατέστρεψε σιγά σιγά τις πνευματικές και ήθικες βάσεις των συγχρόνων κοινωνιών της Ευρώπης. Αναποδογύρισε μάλιστα και τους πιο παλιούς και συντηρητικούς πολιτισμούς της Ασίας, όπως ο κινέζικος και ο άρα-βοτούρκικος. Δέν μορφώθηκε όμως ακόμα ή νέα συνείδηση, σύμφωνα με τη νέα κα-τάσταση, άλλ' οι πεποιθήσεις μας αποτελούνται από κούρέλια ξεφτισμένων θεωριών, άναμνήσεων και προλήψεων, άνάμεσα στις οποίες γλυστρά παντού ή άμφιβολία.

Η άναρχία, που κυριαρχεί σήμερα στις διάφορες εκδηλώσεις της ανθρώπι-νης σκέψης και δράσης, είναι χαρακτηριστική της εποχής μας. Άναρχία στην αισθη-τική, στην ήθική, στην επιστήμη, στην πολιτική, στη θρησκεία, στην οικονομία. Έτσι στη φιλολογία, καθρέφτη της πνευματικής μας ζωής, λείπει ή γενική γραμμή που χαρακτηρίζει την τέχνη άλλων εποχών. Θρησκευτισμός, κλασικισμός, ρωμαντισμός, νατουραλισμός, κλπ. Σήμερα διάφορες σχολές, σπουδασιμένες ή όχι, γνωστές και άγνωστες, γρονθοκοπούνται άνάκατα στην πνευματική παλαίστρα. Στην τέχνη ο έμπρεσιονισμός, ο κυβισμός, ο νεοαντικειμενισμός, ο ταυτοχρονισμός, ο υπερρεαλισμός, ο πριμιτιβισμός και άλλες διάφορες σχολές χτυπούν και ρίχνουν την κλασική παρά-δοση, χωρίς όμως νά στήσουν τίποτε το στερεό στη θέση της. Στην ήθική, ύστερα από τα έργα του Φρόντν κυρίως, άναποδογύριστηκαν κυριολεκτικώς οι ιδέες που αιώ-νες τώρα έπικρατούσαν στην ανθρώπινη δράση. Στις θρησκείες, οι άνακαλύψεις της κοι-νωιολογίας απέδειξαν καθαρά την προέλευση, την κοινωνική για ώρισμένες εποχές σκοπιμότητα και την αντίθεση προς τις σημερινές γνώσεις και άνάγκες των διαφό-ρων δογμάτων. Στην επιστήμη, οι μελέτες του Πουαγκαρέ και του Αϊνστάϊν καταρ-ρίπτουν τα αξιώματα που απέτέλεσαν τη βάση της, χωρίς όμως νά μας παρουσιά-ζουν ακόμα μίαν άλλη πιο σωστή. Στην πολιτική, μετά το παγκόσμιο κούρέλιασμα των μοναρχικών ιδανικών, που συγκρατούσεν ακόμα ή λαϊκή παράδοση ενός Άλε-ξάνδρου, ενός Ιουλίου Καίσαρος, ενός Τζέγκις Χάν, βρισκόμαστε σήμερα έμπρός σε μιά κρίση της δημοκρατίας. Συζητούν και άρνούνται τα άτομικά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, που έφεραν την εγωιστικήν ανάπτυξη του ατομισμού και καθιέρωσαν το ατομικό συμφέρον, θεμέλιο των σημερινών κοινωνιών. Και γε-νικά σ' όλους τους κλάδους της ανθρώπινης δράσης νέες ιδέες, νέες άνακαλύψεις, νέες πεποιθήσεις όρθώνονται έναντίον των «παραδεδεγμένων αξιών». Η σύγκρουσή τους άποτελεί την κρίση. Και από αυτή περιμένουμε την επικράτηση των πιο σω-στών ιδεών, την προσαρμογή της κοινωνίας στις σύγχρονες αντιλήψεις και άνάγκες, τη δημιουργία νέων αξιών που θά διευθύνουν την ανθρώπινη τουλάχιστον για άρκετόν καιρό.

Οι σοφοί οικονομολόγοι γράφουν ότι και αυτή ή κρίση μπαίνει μέσα στον κύκλο των περιοδικών κυκλικών κρίσεων, για τις οποίες μιλούσε τα βιβλία της Πο-λιτικής Οικονομίας. Πολλοί μάλιστα βλέπουν ότι έφθασε στο ζενίθ της και ότι αρχί-ζει τώρα νά υποχωρεί. Τα πράγματα όμως δέ φανερώνουν τίποτε τέτοιο. Γιατί, με την εξέλιξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, μεγάλωσαν οι υπάρχουσες αντιθέσεις σε βαθμό που δέ μπορούν νά λυθούν εύκολα και όμαλά, μέσα στο σύστημα αυτό. Έτσι ή κρίση πέρνει μιά μορφή έξακολουθητική, μορφή που πρόδλεψεν άλλωστε ο Έγγελς για τη βιομηχανία: «ή περίοδος της γενικής εϋδαιμονίας που έρχεται πριν

ἀπὸ τῆς κρίσεως δὲν θὰ φαίνεται πάντα καί, ἂν λείψῃ, μὴ χρόνια στασιμότητα, μὲ ἐλαφρὴς διακυμάνσεις, θὰ γίνῃ ἡ ὁμαλὴ κατάστασις τῆς σύγχρονης βιομηχανίας» (1).

Κ' αὐτὸ ἐπειδὴ ἡ μεταπολεμικὴ οἰκονομία βρίσκεται σὲ συνθηκῆς διάφορες ἀπὸ τὴν προπολεμικὴν. Μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μηχανῶν καὶ μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας (ραιοιναλιζασιόν), τὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς προχώρησε πολὺ γλήγορα. Δὲ συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον μὲ τὴν κατανάλωσιν. Ὅυτε μὲ τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας. Ὅυτε μὲ τὴν ἐλεύθερον κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κεφαλαίων. Ἔτσι ἡ ἀνεργία πληθαίνει κάθε μέρα. Καὶ ἡ ὑποκατανάλωσις ἀποτελεῖ σήμερον τὸν κανόνα γιὰ τὴς ἐργαζόμενες ἀκόμα τάξεις. Ἡ δικτατορία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μηχανῆς φουσκώνει ἴσως τὰ κέρδη μερικῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ δὲ φέρνει τὴν εὐτυχίαν στὴν ἀνθρωπότητα. Φταίνει σ' αὐτὸ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μηχανή; Ὁχι βέβαια. Αὐτὲς εἶνε ἀπλᾶ ὄργανα στὰ χέρια τῶν ἀνθρώπων. Εἶνε λοιπὸν καλὰ ἢ κακὰ ἀναλόγως πού τὰ μεταχειρίζονται. Σὲ μίαν καλύτερα ὀργανωμένην κοινωνίαν θὰ ἦταν ἀσφαλῶς εὐεργέτριες τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ παραγωγὴ περισσεύει, οἱ διεθνεῖς ἀγορῆς στενεύουσι κάθε μέρα, μὲ τὴν ἀνάπτυξιν σ' ὅλα τὰ κράτη—ἀκόμα καὶ στὶς ἀποικίας—τῶν «ἐθνικῶν» βιομηχανιῶν, μὲ τὴν τόνωσιν τῆς «ἐθνικῆς» παραγωγῆς, μὲ τὰ πανύψηλα δασμολογικὰ τεῖχη, πού σήκωσαν ὅλα τὰ Κράτη, καὶ αὐτὴ ἡ Ἀγγλία. Καὶ ἀκόμα ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ κόσμου, ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἀποσχίστηκε ἀπὸ τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα καὶ ἀκολούθει δική τῆς οἰκονομία, κλειστὴ σχεδὸν ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ κρίσις ἔχει βαθύτερες ρίζες, πού ξεφυέχουν ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ οἰκονομολόγοι, δταν ἐξετάζουσιν βαθύτερα τὰ προβλήματα τῆς εἰδικότητάς τους, καταλαβαίνουσιν πὼς ἡ κρίσις πού σήμερον περνᾷ ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση εἶναι κυρίως πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους οἰκονομολόγους τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Σβήλτλαν, σύμβουλος ἄλλοτε τῆς Αὐλῆς καὶ καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης, γράφει: «Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ, σὴν ὅποιαν οἱ ἀνθρώποι δὲ ξέροισιν νὰ κάμουν καμμίαν λογικὴν χρῆσιν τῆς ζωῆς τους, εἶναι μόνον μίαν περιόδον μεταβατικὴν, περιμένοντι τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, πού θὰ φέρουν οἱ ἐπαναστάσεις... Περνοῦμε μὴν ἠθικὴν κρίσιν ἀπὸ τῆς πρὸ σοβαρῆς καὶ εἶναι λάθος νὰ ζητοῦμε τὴν γιαιτριάν τῆς μὲ γιαιτρικὰ ἀποκλειστικὰ οἰκονομικὰ» (2).

Ἐπάρχει σήμερον μίαν τάσιν στὴν Εὐρώπῃ—κι' ἀκόμα στὸν τόπον μας— νὰ ζητοῦν νὰ διορθώσουν τὴν κατάστασιν μὲ μίαν ἀλλαγὴν τῆς φόρμης τοῦ πολιτεύματος. Ἔτσι γεννήθηκεν ὁ φασισμός. Στὸ βῆθος, ὁ φασισμός, πού θέλει νὰ βάλῃ σὲ τάξιν τὸν καπιταλισμὸν, εἶναι κι' αὐτὸς ἓνα φαινόμενον τῆς πάλῃς τῶν τάξεων. Ὁ κεφαλαιοκρατισμός, μπροστὰ στὴν κρίσιν, ἔχει συμφέρον νὰ ἐνοποιηθῇ μὲ τὸ κράτος. Καὶ ἔτσι, ἀφοῦ δὲ μπορεῖ νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὴ μέση τὴς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνίας, προσπαθεῖ νὰ κρύψῃ τὴν ἐξωτερικευσήν τους ἢ ἀκόμα νὰ ἐμποδίσῃ τὴν σκέψιν ἐπάνω σ' αὐτὰς, μεταχειριζόμενος τὴν κρατικὴν ἐπιβολὴν καὶ συχνὰ τὴν ὀργανωμένην κομματικὴν βίαν. Ὁ φασισμός δὲν εἶναι λοιπὸν ἓνα φάρμακον γιὰ τὴν κρίσιν. Ἄλλ' ἀντίθετα ἓνα μέσον γιὰ τὴν δικαιώσιν τῆς, ἀφοῦ ἐμποδίζει τὴ φυσικὴν τῆς ἐξέλιξιν.

Ἡ κρίσις θὰ περάσῃ τότε μόνον δταν παύσουν οἱ ἀντιθέσεις πού κυριαρχοῦν στὸ σύστημά μας. Ὅταν ἡ κοινωνία ὀργανωθῇ σὲ δικαιώτερες βάσεις. Ὅταν ἐπικρατήσουν καινούργιες ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀξίες. Ὅταν τέλος κατορθωθῇ ἡ ἰσορροπία τῆς νέας κατάστασης, πού θὰ ἐπικρατήσῃ ὕστερα ἀπὸ ἀνησυχίας καὶ διακυμάνσεις.

Ἡ κρίσις, καταλύτρια καὶ δημιουργός, θ' ἀνοίξῃ ἔτσι καινούριους δρόμους στὴν πρόδο τῆς ἀνθρωπότητος.

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ

(1) Φρ. Ἐγγελς, εἰσαγωγή στὴν Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κ. Μάρξ.

(2) Eng. Schwiedland.—Κοινωνιολογικὴ οἰκονομία, μετ. γαλλικῆ, σελ. 66.

ΓΥΡΟ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Μὲ τὸ ἄρθρον πού δημοσιεύει γιὰ τὴ Βαλκανικὴ Ἐνωση, στὸ 2ο φετινὸ φύλλον τῶν Ν. Προτοπόρων, ὁ κ. Ν. Καρβούνης παρέχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ λεχθῶν μερικὰ πράγματα πού, ὅσο κι' ἂν ἔχουν ἐπαναληφθῇ κατὰ κόρον ἀπὸ τοὺς θιασώτες αὐτῆς τῆς ἰδέας, δὲ φαίνεται νάγιναν ἀκόμα κτῆμα κοινὸν, ἀφοῦ φοραται νὰ τ' ἀγγοεῖ, ἢ νὰ τὰ παρερμηνεῖ διανοούμενος τῆς περωπῆς τοῦ κ. Καρβούνη. Ὁ κ. Καρβούνης παραθέτει στὸ ἄρθρον του μίαν σειράν ἀπὸ αἰτίες σημαντικῆς καὶ πραγματικῆς πού δείχνουν παράλογον τὴν ἰδέαν μιᾶς Βαλκανικῆς Ἐνωσῆς πᾶνυ στὰ θεμέλια δουπο προσπαθοῦν νὰ τὴν τοποθετήσουν». Καὶ ἀφοῦ ἐξετάσει στὰ καθέκαστα τὴς αἰτίες αὐτῆς, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἐνωση τῶν Βαλκανίων εἶναι δυνατὴ καὶ πραγματοποιήσιμη ὅχι ὅπως τὴν ἐπιδιώκουν «οἱ σημερινοὶ Διασκεψίτες, ἀλλὰ σὺν ἓνα ἀπλῶ περιφερειακῷ τμήμα μιᾶς πολὺ πλατύτερης Ἐνωσῆς, στηριγμένης στὴν ἀκλόνητη βάση τῆς λογικῆς καὶ τοῦ πραγματικοῦ μονίμου συμφέροντος τῶν ἐργαζομένων μαζῶν ὅλου τοῦ κόσμου».

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ κ. Καρβούνης φρονεῖ ὅτι μονάχα δταν ἐπικρατήσῃ τὸ προλεταριάτον θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ Ἐνωση τῶν Βαλκανίων. Ἄλλὰ σὲ τί θὰ χρησίμευε τότε; τὴ πρακτικὴ σημασία θὰ εἶχε μίαν τέτοια ἔνωσις ἀφοῦ, ὅπως σωστὰ γράφει ὁ ἴδιος, ἡ ἐπικράτησις τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θὰ ἔχει συντρίψει ὅλα τὰ οἰκονομικὰ δεσμά, ὅλες τὴς ἱμπεριαλιστικῆς ἐπιρροῆς, ἀφοῦ θάχουσε τότε ἀχρηστευθῇ ὅλα τὰ σημερινὰ πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ συστήματα;

Δὲ σκέπτομαι ν' ἀμφισβητήσω δτι μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θάχουσι λυθῇ ὅλα τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομικῆς, ἀκόμα καὶ τῆς ἠθικῆς—τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι, θαρρῶ, τί πρέπει νὰ γίνῃι στὸ μεταξῦ. Ἄν ἔρθῃ ἡ ριζικὴ λύσις, καλῶς ν' ἄρθῃ. Ἀλλὰ πρέπει λοιπὸν, ὡς τότε, νὰ σταυρώσουμε μοιρολατρικὰ τὰ χέρια: Αὐτὸ τὸ ἀστικὸν πλαίσιον πού μᾶς περιβάλλει πρέπει νὰ τ' ἀψίσουμε νὰ μᾶς περισφύξῃ ἀκόμα περισσότερο; Ἄν ἔχει μίαν χρησιμότητα ἡ Βαλκανικὴ Ἐνωση τὴν ἔχει σήμερον, ἐφόσον διαρκοῦν τὰ ἀστικά καθεστῶτα, σὺν ἓνα μέσῳ γιὰ μίαν προσωρινὴν διευθέτησιν τῶν προβλημάτων. Σὲ μερικῆς δεκαετηρίδες, δταν θάχῃ ἄλλᾶξῃ ἡ ὄψιν τοῦ κόσμου, τί νὰ τὴν κάνουμε τὴν Ἐνωση τῶν Βαλκανίων, ἂν ἔχει ἐπικρατήσῃ πέρα ὡς πέρα ἡ σοσιαλιστικὴ κοινωνία; Ἄν ὅμως δὲν ἔχει ἐπικρατήσῃ; Ἡ ἔστω καὶ προσωρινὴ ἐξασφάλισις κάποιας καλύτερης τύχης γιὰ 50 ἑκατομμύρια ψυχῆς εἶναι λοιπὸν τόσο ἀσήμαντος σκοπὸς πού νὰ μὴν ἀξίζει παρὰ σκόμμα καὶ λοιδορίας; Καὶ γιὰ μίαν τέτοια προσπάθειαν θὰ σήμαινε τάχα ἐγκατάλειψιν κάθε πίστης σὲ μίαν καθολικώτερον μεταβολὴν καὶ προσή-

λωση στὸν ἀστικὸ πολιτισμὸ ; Γιατί, ἔταν πρόκειται γιὰ τὴ Βαλκανικὴ Ἐνωσι, νὰ ζητοῦμε ἢ τὴν ἐλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωση ἢ τίποτα, ἐνῶ κι' αὐτὲς ἀκόμη ἔπαυστατικὲς ἀγῶνας τοῦ προλεταριάτου δὲν περιφρονεῖ, ἀλλὰ ἀπεναντίας πασχίζει ν' ἀποσπᾷ ἐστῶ καὶ πενυχρά, ἐστῶ καὶ πρόσκαιρα ὠφελήματα ; Χωρὶς λοιπὸν νὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι ἡ Βαλκανικὴ Ἐνωσι θὰ μετατρέψει τὴ Χερσόνησο σὲ παράδεισο, μπορεῖ νομίζω εὐλογα νὰ φρονεῖ ὅτι μερικὲς οὐσιαστικὲς μεταβολὲς στοὺς ὅρους ζωῆς ἐξὴ λαῶν—ἐστῶ καὶ μέσα σ' ἀστικά πλαίσια, ἐστῶ καὶ με τὴ συνειδήση τῆς σχετικῆς μονάχα ἀξίας τους—ἀποτελοῦν ἓνα σκοπὸ ἀξιο νὰ συγκεντρώσει τὶς προσπάθειες ποὺ συγκεντρῶναι καὶ δικαιοῦμένο στὴ σταθρικὴ προσοχή, ἀκόμη καὶ στὴν ἀγάπη τῶν διανοομένων.

Παραμερίζοντας λοιπὸν τὸ σκωπτικὸ ὄφρος τοῦ ἀρθρου του ἄς ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τὴν καθέμιᾳ ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ ἀναφέρει ὁ κ. Καρβούνης καὶ ποὺ καθιστοῦν ἀδύνατη, ὅπως ἰσχυρίζεται, τὴν πρᾶγματoποίηση αὐτῆς τῆς ἰδεας μέσα στὰ σημερινὰ καθεστῶτα.

Καὶ «πρῶτα-πρῶτα», γράφει, ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου καινούργια—ὡσὰν νὰ ἰσχυρίστηκε κανεὶς τὸ ἐναντίο. — Αὐτὴ ἢ διαπίστωση τοῦ παρέχει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει μιὰ προοιμιακὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπησι γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι, ἀν στὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγα ἢ Ἐνωσι ἦταν ἀνάγκη πρᾶγματικὴ, γιὰ νὰ γλυτώσουν οἱ βαλκανικοὶ λαοὶ ἀπ' τὴν ἀρπακτικὴτητα τῶν Ἀψδούργων καὶ τῶν Τσάρων, τὸ μεταγενέστερο ὅμως ζῦπνημα τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ συγκρότηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν σὲ κράτη, ἔσπειραν ἀνάμεσά τους ἓνα μίσος φανατικὸ ποὺ δὲν ἄφινε ἔδαφος σὲ τάσεις ἐνωτικῆς. Καὶ ἀναφέρει ὁ κ. Καρβούνης παραδείγματα γιὰ νὰ δείξει ὅτι μερικὰ ἐνωτικὰ πειράματα ποὺ ἐγιναν στὸν 19ον αἰῶνα δὲν εἶχαν ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν συμφέροντα ἰσχυρῶν. Παραμένει ὅμως πολὺ σκοτεινὸ τὸ συμπέρασμα ὅπου θέλει νὰ φτάσει ἐπειτα ἀπὸ αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις. Δὲν δυσκολεύεται βέβαια νὰ δείξει ὅτι τὸ ζῦπνημα τῶν ἐθνικῶν φανατισμῶν καὶ ἡ πολιτικὴ υποδούλωση τῶν Βαλκανικῶν στοὺς ξένους περιώρισαν σημαντικὰ ὅχι μονάχα τὶς ἐλπίδες ἐπιτυχίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὲς ἀκόμη τὶς τάσεις τῶν βαλκανικῶν λαῶν πρὸς τὴν Ἐνωσι. Καὶ τί μὲ τοῦτο ; Μῆπως ἔλειψε, μαζί με τὴν ἐλπίδα, καὶ ἡ ἀνάγκη ; Αὐτὴ ἢ ἀνάγκη ποὺ ὑπῆρχε τὸν καιρὸ τοῦ Ρήγα γιὰ νὰ ἐλευθερονόμισταν ἀπὸ τὴν ἀρπακτικὴτητα τῶν Ἀψδούργων καὶ τῶν Τσάρων, μὴ δὰ ἔλειψε ἀργότερα, ἔταν παρουσιάστηκαν ἄλλες ἀρπακτικότητες, ἐπίσης ἢ καὶ περισσότερο ἐπικίνδυνες ; Αὐτὸ ἔδραπε νὰ μᾶς ἔδειχνε ἢ ἱστορικὴ ἐπισκόπησι τοῦ κ. Καρβούνη ἂν ἤθελε νὰ βασίσει σ' αὐτὴν τὰ τελικὰ του συμπεράσματα καὶ νὰ μᾶς ἀποκλείσει τὴν εὐλογὴ ὑπόψια ὅτι ζήτησε μόνο νὰ γράψει ἓνα σοβρῶφρο καὶ δικαιοσητικὸ παραγέμισμα τοῦ ἀρθρου του.

Ἄρᾶζοντας, ἔπειτα ἀπὸ τὴ μάταιη αὐτὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπησι, στὴ σύγχρονη πρᾶγματικὴτητα, διερωτᾷται κατόπιν ὁ κ. Καρβούνης πῶς ἔθταν δυνατὴ μιὰ δριτικὴ συνεννόησι «μεταξὺ κρατῶν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ποὺ θὰ τὴν ἤθελαν σὰν κάποια ἐπισημοποίηση τοῦ μεταπολεμικοῦ (ἐδαφικοῦ καὶ πολιτικοῦ) καθεστῶτος, καὶ τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ποὺ βᾶση τῆς σταθερῆς εἶναι ἢ ἀναθεώρησι τῆς συνθήκης τοῦ Νεϊγῶ ;»

Ἐπειδὴ σὲ συζήτηση σὰν κι' αὐτὴν εἶναι ἀπαραίτητη ἢ ἀκριβολογία, ἄς παρατηρήσουμε παρενθετικὰ ὅτι τὸ μεταπολεμικὸ καθεστῶς ἔχει περιβληθεῖ ὅλες τὶς ἀπαιτούμενες ἐπίσημες κυρώσεις καὶ δὲ χρειάζεται καμμιά πρόσθετη «ἐπισημοποίηση». Ἡ ἀντίθεση λοιπὸν ποὺ σημειοῦναι ὁ κ. Καρβούνης καὶ ποὺ, κατὰ τὴν κρίση του, ματαιώνει τὴν συνεννόησι, ὑπάρχει στὴν τάση πρὸς διατήρησι—ὅχι ἐπισημοποίηση—ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, καὶ στὴν τάση πρὸς ἀναθεώρησι, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῶν συνθηκῶν τοῦ πολέμου.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ βέβαια ὑπάρχει. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ δεύτερη. Ὅλοι ξέρουμε πῶς ἢ πρᾶγματικὴ σημερινὴ ἀντίθεση ποὺ χωρίζει τὰ περισσότερα βαλκανικὰ Κράτη ἀπ' τὴ Βουλγαρία εἶναι τὸ περιβόητο ζήτημα τῶν μειονοτήτων, ποὺ ἴσα-ἴσα προϋποθέτει τὴν πιστὴ τήρησι τῆς συνθήκης. Ἀπ' αὐτὴν τὴν συνθήκη ἀντλοῦν οἱ Βούλγαροι τὸ δικαίωμα νὰ ζητοῦν τὴν ἀναγνώρισι ἰσοπολιτείας γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ ἔχουν περιέλθει στὴν κυριαρχία ἄλλων Κρατῶν. Ὅταν λοιπὸν ἢ Βαλκανικὴ Διάσκεψι βεβαίοναι ὅτι ἐννοεῖ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν συνθηκῶν καὶ μάλιστα ἔταν υπογραμμίζει ὅτι συμπεριλαμβάνει σ' αὐτὴ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὶς διατάξεις ποὺ ἀφοροῦν τὶς μειονότητες, ὅχι μόνο δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση με τοὺς Βούλγαρους ἀλλὰ ἀπεναντίας υἱοθετεῖ τὸ μεγάλο τους πῆθος καὶ διακηρύττει τὸ «κατ' ἀρχὴν» δίκαιό τους. Ἐρχεται δηλαδὴ ἢ Διάσκεψι, σὲ μιὰν ὀργάνωση ποὺ στέκεται ψυχρὴν ἢ δίκαια τους. Ἐρχεται δηλαδὴ ἢ Διάσκεψι, ἀντικειμενικὴ ἀποψη τῶν κυβερνήσεων, καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὰ Κράτη ἄλλα ἀπὸ τὴ στενὴ, ἐθνικιστικὴ ἀποψη τῶν κυβερνήσεων, καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὰ Κράτη ποὺ νίκησαν νὰ παραδεχτοῦν ὅτι οἱ συνθήκες δὲ δημιουργοῦν μονάχα δικαιώματα ἀλλὰ καὶ ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις. Κι' ἀπὸ τὴ Βουλγαρία ζητεῖ ταυτόχρονα νὰ μὴ στηρίξει τὶς διεκδικήσεις τῆς στὴν ἐπαναστατικὴ δρᾶσι τῶν ἐθνικιστικῶν τῆς ὀργάνωσης ποὺ ἀποτελοῦν ἀδιάκοπο κίνδυνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἄλλων Κρατῶν. Ἄν λοιπὸν ἢ Βαλκανικὴ Διάσκεψι κατορθώσει νὰ ρυθμίσει τὸ ζήτημα τῶν μειονοτήτων μέσα στὰ πλαίσια τῶν συνθηκῶν—καὶ αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά περιεχόμενα τοῦ «Συμφώνου»—ὑπάρχει μεγάλη πιθανότης ὅτι οἱ βουλγαρικὲς διεκδικήσεις θὰ σταματήσουν.

Ἄς δεχθοῦμε ὅμως, μαζί με τοὺς σοβινιστὲς μας, ὅτι ἢ πατροπαράδοτη βουλγαρικὴ «βουλμία καὶ δολιότης», εὐτὸς ὡς ἱκανοποιηθῆ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, θὰ ἐγείρει νέες ἀξιώσεις. Ὅτι δηλαδὴ θὰ προκύψει τότε δεύτερη καὶ ξεσέκαση ἢ ἀντίθεση ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἔχι πιά μέσα στὸ πλαίσιο τῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἀναθεώρησι ἢ τὴ διατήρησὴ τους, ὅπως τὸ λέει ὁ κ. Καρβούνης. Ἄς ἔχω ἢ ἀρθεῖ αὐτὴ ἢ ἀντίθεση, ἂν ἀφεθεῖ ἐλεύθερο τὸ πεδίο στὸ πείσμα καὶ στὸ συμφέρον τῶν κομμάτων ποὺ θὰ τύχει νὰ εἶναι στὴν ἐξουσία ; Μονάχα με τὸν πόλεμο. Καὶ γιὰ νὰ κρίνεται ὡς παράλογη καὶ λίγο-πολὺ γελοία ἢ ἀξίωση ποὺ ἐγείρει ἢ Διάσκεψι νὰ δημιουργήσει τέτοιο ἓνα σύνδεσμο μεταξὺ τῶν Κρατῶν καὶ τέτοια μιὰ ἀλληλοεξάρτησι συμφερόντων, ὥστε κάθε πόλεμος μεταξὺ τους νὰ εἶναι σὰν πόλεμος ἐμφύλιος ; . . Ἡ Βαλκανικὴ Διάσκεψι δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντιθέσεις. Μτασιοπονοῦν ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ τὶς υποδείξουν. Ἦτες εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλη τους τὴν ἔκτασι καὶ σὲ ὅλη τους τὴν τραχιότητα. Ἰσχυρίζεται ὅμως ὅτι, με τὰ μέσα ποὺ προτείνει, οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς θὰ ἐξομαλυνθοῦν πολὺ εὐκολότερα καὶ γρηγορότερα παρὰ ἂν ἀφεθεῖ αὐτὴ ἢ φροντίδα στὰ Ἐπιτελεῖα τῶν Κρατῶν. Τὸ σχέδιο τοῦ Βαλκανικοῦ συμφώνου ποὺ υἱοθέτησε ἢ Διάσκεψι δὲν διακινδυνεύει τὶς γνωστὲς ἀδικίες τῶν συνθηκῶν—τὶς ἐξαφανίζει καὶ καθιστᾷ περιττὲς καὶ ἀσκοπες μεταγενέστερες ἐθνικὲς διεκδικήσεις, ἀφοῦ ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα καὶ τὴν ἰσοπολιτεία τῶν βαλκανικῶν λαῶν—φυσικὰ μέσα στὰ ἀστικά πλαίσια—καὶ τὴν εἰρηνικὴ ἐπίλυσι τῶν διαφορῶν τους καὶ τὴν ἀμοιβαία τους ἀρωγὴ σὲ περίπτωση ἀμυντικοῦ πολέμου.

Ἄλλη αἰτία τοῦ παραλογισμοῦ ποὺ προσάπτει ὁ κ. Καρβούνης στὴν προσπάθεια τῶν Διασκέψεων εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν δὲν ὑπάρχει «πρᾶγματικὴ ἀλληλοσυμπλήρωσι τῶν καταναλωτικῶν ἀναγκῶν των». Φαίνεται ὅτι καὶ στὴν οικονομικὴ προσέγγισι δὲν εἶναι περισσότερο κατατοπισμένος ὁ κ. Καρβούνης ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Γιατί ἄλλοιως δὲ θὰ τοῦ εἶχε διαφύγει ὅτι αὐτὴ ἢ ἀλληλοεξάρτησι καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσι ποὺ ζητᾷ, ὑπάρχει. Καὶ θὰ τὸν παραπέμψω στὰ ἀφθονα σχετικὰ ὑπομνήματα ποὺ ἔχουν ὑποβληθεῖ στὴ Διάσκεψι ἀπὸ εἰδικούς καὶ τῶν ἔξι χωρῶν. Ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸν κόπο τῆς μελέτης αὐτῆς, θὰ τοῦ ἐπεθύμησω ὅτι, τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ στόρι σαπίζει ἢ καίγεται σὲ ἄλλες βαλκανικὲς χώρες, ἔμετεξ τὸ εἰσάγωμε ἀπὸ τὸν Καναδὰ καὶ ὅτι, τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ ἀγγλικὲς καὶ οἱ σκανδιναβικὲς σημαίες κρατοῦν τὶς πρῶτες θέσεις στὴ ναυτιλιακὴ κίνησι τῶν βαλκανικῶν

λιμανιών, τὰ ἑλληνικὰ καράβια εἶναι δεμένα στὴ Σύρο καὶ τὸν Πειραιᾶ. Θὰ τὸν πληροφορήσω ἀκόμη εἰς τὴν οἰκονομικὴν προσέγγισιν τῶν Βαλκανίων δὲν ἔχει μοναδικὸ τῆς σκοπὸ τὴν ἀλληλοσυμπλήρωσιν τῶν καταναλωτικῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινὴν προστασίαν τῶν βαλκανικῶν προϊόντων· στίς ξένες ἀγορὰς, καὶ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ σημερινοῦ συναγωνισμοῦ, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἐργασίας καὶ κυκλοφορίας τοῦ ἐργαζομένου κόσμου.

Δὲν μοῦ περνᾶ βέβαια ἀπὸ τὸ νοῦ εἰς τὰ οἰκονομικὰ ὠφελήματα ποῦ θὰ προκύψουν ἀπ' τὴν βαλκανικὴν προσέγγισιν θὰ καταμεριστοῦν μεταξὺ τῶν 50 ἑκατομμυρίων τοῦ ἐργαζομένου βαλκανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ δὲν μοῦ διαφεύγει εἰς ἐφ' ὅσον ὑπάρχει κεφαλαιοκρατικὴ δργάνωσις παραγωγῆς καὶ διανομῆς, πάλι ἢ κρατοῦσα τάξις θὰ βρεθῆι πρὸς κερδοσύντη. Ἀλλὰ δὲ νομίζω εἰς πρέπει γι' αὐτὸ, μὲ τὴν πεισιωμένην προσδοκίαν μιᾶς ριζικώτερης λύσεως, νὰ παραγνωρισθοῦν, ὅπως παραγνωρίζονται, τὰ οὐσιαστικώτατα ἄμεσα ὠφελήματα ποῦ θὰ προκύψουν καὶ γιὰ τὸν ἐργαζόμενον κόσμον ἀπὸ τὴν βαλκανικὴν προσέγγισιν. Θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ ἀποδοθῆι κάποια σημασία καὶ σὲ μιάν ἄλλη ἀποψη, κάπως ἀπώτερη: εἰς δηλαδὴ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ποῦ ἡ Βαλκανικὴ ἔνωσις δὲν μπορεῖ παρά νὰ δώσει στὴ βιομηχανίαν καὶ στὸ βαλκανικὸν προλεταριάτο, θὰ δημιουργηθῆι στὰ Βαλκάνια μιὰ ἀτμόσφαιρα, πολὺ πρὸς ἀφορμὴν ἀπ' τὴν σημερινήν, γιὰ τὴν ὀριστικὴν ἐπικράτησιν τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.

Θὰ εἶχα ἀκόμα νὰ προσθέσω, γιὰ νὰ τελειώσω μὲ τίς σκέψεις ποῦ μοῦ γέννησε τὸ ἀρθρον τοῦ κ. Καρβούνη, εἰς βρισκω ἀδικαιολόγητη τὴν εἰρωνίαν ποῦ σκορπᾶ σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἀρθρου του, ὅταν ἀναφέρει μερικὰς ἐξωτερικὰς, θάλασσας ἐντυπωσιακὰς, ἐκδηλώσεις τῆς βαλκανικῆς ιδέας, ὅπως τὴν βαλκανικὴν σημαίαν, τὸ βαλκανικὸν ὕμνον κ.λ.π. Κανέναν ἡγέτην καμμιάς ιδεολογίας δὲν πίστεψε ποτέ, θαρρῶ, στὴν οὐσιαστικὴν σημασίαν τῶν συμβόλων. Ὅμως καὶ κανέναν δὲν τ' ἀγνόησε. Μακάρι νᾶταν οἱ ἀνθρώποι τόσο πνευματικὰ ἐξελιγμένοι ὥστε νὰ μὴν ἀποδίδουν καμμιά σημασίαν στίς ἐξωτερικὰς παραστάσεις. Φαίνεται ὅμως πῶς δὲ θᾶχουν ἐξελιχθῆι ὡς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον, ἀφοῦ ὅλοι οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ—ἀπὸ τὸν Πάπα ὡς τὸ Λένιν—ἐκρίναν σκόπιμον νὰ προικήσουν τὴν ιδεολογίαν τους μὲ μιὰ σημαίαν καὶ μ' ἕνα ὕμνον.

Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Β' Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ (*)

Ἔτσι ἐβλεπε τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς του, ὁ Ροῖδης.

Βλέποντάς τιν ὅπως τὴν ἐβλεπε καὶ κἀνοντάς καὶ τοὺς ἄλλους νὰ τὴν δοῦν ὁμοίαν, ἀν ὄχι χειρότερην, μποροῦσε πιά ν' ἀποδείξει εὐκολώτατα αὐτὸ ποῦ πίστευε, εἰς, δηλαδὴ, νεοελληνικὴν ποίησιν (!) δὲν ὑπάρχει, γιὰτὶ ἀπλούστατα δὲν ὑπάρχει καὶ κοινωνία κατέλληλη γιὰ ν' ἀναπτυχθῆι μιὰ τέτοια ποίησις.

Πρῶτα, ὅμως, ἔπρεπε ν' ἀποδείξει σωστὴ τὴν θεωρίαν του. Ἡ θεωρία αὕτη—ὄχι δική του, βέβαια,—εἶναι ἢ μοναδικὴ ποῦ ὑποστήριξε, τὴν βρίσκουμε σ' ὅλες, σχεδόν, τίς κύριές του μελέτες, καὶ σ' αὐτὴν ἀφίεται κατὰ μέγα μέρος ἡ φήμη τοῦ Ροῖδου, ὅπως καὶ ὁ θόρυβος ποῦ προκάλεσε γύρω ἀπ' τ' ὄνομά του, ὅταν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ κυρίως τῶν δειγμάτων εἶπε γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, βασισόμενος στὴν θεωρίαν του, ἔκανε τὸν ἰδεοκρατικὸν Ἀγγελο Βλάχον νὰ τὸν χτυπήσει καὶ ν' ἀνοίξει μεταξὺ τους σωστὸς πόλεμος, ἢ περίφημη φιλολογικὴ των «ἐρις» τοῦ 1877.

Τὸν αἰτιοκρατισμὸν (déterminisme) φαίνεται—τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐφαρμογὴν του στὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας,—εἰς τὸν μελέτησε περισσότερο στὸν Ταιν, ὁ Ροῖδης, παρά στὸν Ἑγελον. Ὅχι μόνο γιὰτὶ ὁ γάλλος κριτικὸς εἶναι πολὺ πρὸς εὐκολονόητος παρ' εἰς τὸν γερμανὸς φιλόσοφος, πρὸς ἀφορμὴν τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ κυρίως τῶν δειγμάτων εἶπε γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, βασισόμενος στὴν θεωρίαν του, ἔκανε τὸν ἰδεοκρατικὸν Ἀγγελο Βλάχον νὰ τὸν χτυπήσει καὶ ν' ἀνοίξει μεταξὺ τους σωστὸς πόλεμος, ἢ περίφημη φιλολογικὴ των «ἐρις» τοῦ 1877.

Τὸν αἰτιοκρατισμὸν (déterminisme) φαίνεται—τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐφαρμογὴν του στὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας,—εἰς τὸν μελέτησε περισσότερο στὸν Ταιν, ὁ Ροῖδης, παρά στὸν Ἑγελον. Ὅχι μόνο γιὰτὶ ὁ γάλλος κριτικὸς εἶναι πολὺ πρὸς εὐκολονόητος παρ' εἰς τὸν γερμανὸς φιλόσοφος, πρὸς ἀφορμὴν τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ κυρίως τῶν δειγμάτων εἶπε γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, βασισόμενος στὴν θεωρίαν του, ἔκανε τὸν ἰδεοκρατικὸν Ἀγγελο Βλάχον νὰ τὸν χτυπήσει καὶ ν' ἀνοίξει μεταξὺ τους σωστὸς πόλεμος, ἢ περίφημη φιλολογικὴ των «ἐρις» τοῦ 1877.

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον.

(1) Καὶ λογοτεχνία, γενικὰ, καὶ τέχνη.

(2) Τίς ἱστορικὰς, τίς βασικὰς καὶ οὐσιαστικώτερες, τοῦλάχιστον, δὲν τίς εἶχε ἀκόμα ἀναπτύξει, γιὰτὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀκριβῶς, ἔγραψε τὸ περίφημον ἔργον του «Ἡ Γένεσις τῆς Σύγχρονης Γαλλίας».

και ύστερα, όταν αναγκάστηκε να «προσκομίσει» τα «κείμενα» άναφερε πολύ περισσότερο τον γερμανό φιλόσοφο (1) παρά τον γάλλο κριτικό.

Ο Ταϊν έγραφε το 1864, πρώτη φορά τόσο κατηγορηματικά (2) και πριν εφαρμοσει τη θεωρία του, στα γνωστά, μεταγενέστερα έργα του: «... Όλα τα αισθήματα, όλες οι ιδέες, όλες οι καταστάσεις της ανθρώπινης ψυχής είναι παράγωγα (produits) που έχουν τις αιτίες και τους νόμους των».

Υλιστής, ρασιοναλιστής, μονιστής, έχοντας άντρωθεί στην εποχή άκριτως όπου η επιστήμη (περί το 1870—1875) έφτανε στο μεσουράνημά της (3) όσμίζόμενος σαν κυνηγετικό σκυλί, τι καινούριο πρόβαλλε στον πνευματικό όρίζοντα της Εύρώπης, έτοιμος να το μεταφέρει στην Ελλάδα, και για να φανεί ίσως πνεύμα τολμηρό, συγχρονισμένο, πρωτοποριακό (για τον τόπο μας) δέχτηκε, χωρίς καμιά, σχεδόν, επιφύλαξη ο Ροΐδης και την αιτιολογία με όλες τις εφομογές της και τις συνέπειες. Το υλιστικό, ρασιοναλιστικό, άντιμιστικό, άθρησκο πνεύμα του δύσκολα θα μπορούσε, άλλωστε, να μη δεχτεί, μ' όση προθυμία δέχτηκε, την υλιστικώτατη αυτή θεωρία. Οι ιδέες που έπαιρνε ήταν ξένες, έτοιμες, (τ' όμολογεί και ο ίδιος) ή σημασία του Ροΐδη, όμως, είναι στο ότι πρώτος τις μετέφερε στην Ελλάδα, πρώτος τις μεταχειριζόταν με όση ζωντανάδα και πολεμικότητα (και ευρύτητα και άκρίβεια), και το κυριότερο, ότι πρώτος, χάρις σ' αυτές, άνατάραξε λίγο τα κοιμισμένα βαλτόνερα της ελληνικής πνευματικής ζωής, έδινε μιάν επιστημονικότητα και μιá σοβαρότητα στις φιλολογικές συζητήσεις, και προσπαθούσε να στηρίξει σε έρείσματα, όπως ούσαν άντικειμενικά, τις καλλιλογικές θεωρίες.

Στον κόσμο τα πάντα αιτιολογούνται. Ό,τι ζει μέσα στην κοινωνία, και η τέχνη, συνεπώς, ό,τι γεννιέται και αναπτύσσεται μέσα στην κοινωνία, καθορίζεται και άνάγκη από αυτήν, από τις άντικειμενικές της δυνάμεις, που είναι, κυρίως, τρεις: το περιβάλλον, ή φυλή, ή εποχή (4). Αυτό πίστευε ο Ταϊν, το ίδιο πίστευε και ο Ροΐδης, μολονότι δεν το άνάπτυξε άκριτως έτσι, και την πεποίθησή του αυτή τη μεταχειρίστηκε σαν άλάνθαστο κριτικό γνώμονα, για να κρίνει τα πνευματικά ελληνικά προϊόντα της εποχής του.

Ο καλλιτέχνης καθορίζεται άπόλυτα από το περιβάλλον όπου ζει, δεν «πραγματοποιεί» παρά τις έπιταγές (ήθικές, καλλιτεχνικές, πνευματικές, θρησκευτικές) που του δίνει ή δόλτητα (5), έπιταγές τις όποτες μεταβάλλει σε καλλιτεχνήματα.

Η λειτουργία της μεταβολής, της άφομοίωσης, της συγχώνευσης, της σύνθεσης, της μετάπλασης, είναι, βέβαια, παράγοντας άτομικός (6) που και αυτός όμως καθορίζεται, σε ύστατη άνάλυση, από την κοινωνία.

Έτσι πνιγερή, έτσι καταθλιπτική, έτσι άπόλυτη και άβασάνιστη έφαρμόζει την αιτιολογική θεωρία στις κριτικές του ο Ροΐδης. Βέβαια, τον παρέσυρε και κάποια κριτική αϊγτεν (7), έμφυτη, ίσως, σε κάθε κριτικό που δεν είναι και δημιουργός, τον παρέσυρε ίσως, ακόμα και μιá προσωπική όλότελα άντιπάθεια (γνώρισμα

(1) Μά ίσως, στην περίπτωση αυτή, γιατί ο Έγγελος και ο φιλόσοφος, και τόσο σπουδαίος, μάλλον, και σαν «πρώτη πηγή» της θεωρίας, είχε πολύ μεγαλύτερο κύρος από τον Ταϊν.

(2) Γράμμα στον de Witt.

(3) Το «L'Avenir de la Science» του Renan, βιβλίο χαρακτηριστικώτατο για την τυφλή πίστη που είχε καταλάβει τότε τους επιστήμονες στην παντοδυναμία της επιστήμης, έξεδόθη τα χρόνια εκείνα άπάνω κάτω.

(4) La race, le milieu, le moment (Ταϊν).

(5) Βιολογικοκυτταρικές, ή φυλή, χρονικές, ή εποχή του, τοπικές, ή γεωγραφική σύσταση της χώρας όπου άναπτύχθηκε και ζει.

(6) Η προσωπικότητα.

(7) Που τη βλέπουμε τόσο «τυπική» και εκδηλη στον Sainte-Beuve, και στο γνωστό κριτικό έργο του, και στα περίφημα «Cahiers Intimes». — Η άκριτως άντίστοιχη λέξη της «αϊγτεν» δεν ξέρω αν υπάρχει στη γλώσσα μας.

τόσο ελληνικό) ενάντια στα πρόσωπα που υποστήριζαν τις ιδεολογικές θεωρίες, και ιδίως τον Άγγελο Βλάχο, τον παρέσυρε ακόμα ή διάθεση να φανεί, άρνούμενος ότι υπάρχει πνευματική δημιουργία στην Ελλάδα (έκτός από ελάχιστες έξαιρέσεις) αυτός, ο Ροΐδης, άνώτερος από το Βαλαωρίτη, από τον Άχιλλέα Παράσχο, από το Ζαλοκώστα (1), παρέσυρε, όμως, τον Ροΐδη, άσφαλώς, και ένα ιδεολογικό πάθος. Αυτός, ο τόσο σκεπτικός, στην άνάπτυξη των θεωριών του, και ιδίως στη συζήτηση με το Βλάχο, έβαζε ένα φανατισμό σχολαστικού του μεσαίωνα, μιá θέρμη, μιá μαχητικότητα που έδιναν στις θεωρίες του ένα χαρακτήρα κηρύγματος σχεδόν και μαυιφέστου.

... «Η ποίησις δεν είναι υπερφυσική τις έπιφοιτήσεις εις σπουδαστήριον σχολογράφου, αλλά γέννημα των σπλάγγων ολοκλήρου κοινωνίας, άνάλογον πάντοτε κατά την δύναμιν και το κάλλος προς τας άρετάς και την ευρωστίαν της μητρός» (2). «... Τα πραγματικά του ποιητού αισθήματα δύναται να διαφέρουν μόνον μέχρι τινός και ουχί μεγάλου βαθμού από τα περί αυτών έπικρατούντα» (3).

Ο ποιητής δεν εκφράζει παρά μονάχα τα αισθήματα της εποχής του... «Εις οίονόηποτε αιώνα ή τόπον και αν άποδημήση, συνοδοιπορούσι πάντοτε μετ' αυτόθ τα αισθήματα και αι φροντίδες της εποχής του» (4). Για τούτο ποιητής είναι μονάχα εκείνος που τον νοιώθουν οι σύγχρονοί του (5), οι λίγοι και οι πολλοί (6), και όχι εκείνος που τον «άνακαλύπτουν» οι μεταγενέστεροι (7).

Μά για να αισθανθεί όλόκληρος λαός ένα ποιητή, δεν πρέπει να είναι τα ποιήματά του «όλως υποκειμενικά άνθύλλα», «γεννήματα διαθέσεως παροδικής, ή έντυπώσεως ήν έπροξένησε κελάδημα πτηνού, πτώσις φύλλου, ποτήριο καμπανιτού, ήχος τυμπάνου ή ψίθυρος γυναικείας έσθήτος» (8) δεν πρέπει να είναι ό,τι για τη ζωγραφική οι μικροβλές «natures mortes» των Φλαμανδών (9), «έκφρασις όλως προσωπικών αισθημάτων ή, μάλλον αισθηματικών κοινωνών τόπων» αλλά ποιήματα σαν τις όδες του Πινδάρου ή του Αισχύλου τα χορικά, όπου «έννοει τις πάλλουσιν την καρδίαν ουχί ένός ανθρώπου άλλ' ολοκλήρου έθνους» (10).

Ποιητές που να είναι σε θέση να γράψουν τέτοια ποιήματα, μπορούν να υπάρχουν στη νεώτερη Ελλάδα: «Οχι μονάχα τέτοιοι, μά μήτε και πολύ κατώτεροι: «Η παρούσα ήμών μεταβατική κατάσταση δεν είναι πρόσφορος εις άνάδειξιν ποιητών» (11). «Ο Σαικσπήρος άνεδείχθη ο μέγιστος των ποιητών, διότι ή εποχή αυτού όπήρξεν υπό πάσαν έποψιν, πλην της ήθικής, πάσης άλλης ποιητικώτερα» (12). Ήταν ή πιό έντονη σε πάθη εποχή, όπως θα έλεγαν ο Νίτσε και ο Σταντάλ, για τούτο και ή πιό γόνιμη για την ποίηση. Η ζωή, μη έχοντας καμιά άσφάλεια, κλυδωνιζόμενη σε άδιάκοπες τρικυμίες, σφιχτά ζωσμένη από κινδύνους άέναους, έπαιρνε μιάν άπροσμέτρητη αξία, που ή δυναμικότητά της, άντιτυπούσε άμεσα, σε όη-

(1) Όπως και ήταν, πράγματι, άνώτερος, με μεγαλύτερη πνευματική και καλλιτεχνική ακόμα, δόσταση.

(2) III, 51, 98.

(3) V, 74.

(4) III, 26, V, 18.

(5) III, 135, 136, 144.

(6) VI, 115.

(7) III, 36.

(8) III, 49.

(9) III, 49.

(10) V, 78—79. «Ανατίρρητον φαίνεται μοι, σημειώνει άλλοθ, ότι πέν λυρικών ποίημα μετέχον ζωής, ουδέν άλλο είναι ειμή βαρύηχος και έναρμόσιος φωνή ολοκλήρου λαού εκδηλούστος δι' αυτού όλόκληρον την ψυχήν του».

(11) III, 55.

(12) V, 20.

μιοργανικός παλμός, στην τέχνη. Κανείς δεν ήξερε αν θα ζούσε την επομένη, «καί ήγωνίζετο παντί σθένει να χαρή την παρούσαν ώραν» (1).

Τέτοια ένταση ζωής δεν παρουσίαζε, βέβαια, ο δέκατος ένατος αιώνας και γι' αυτό δε θα μπορούσε να παραβληθεί με τον αιώνα του Σαίξπηρ, «τυπικό» σχεδόν (τυπικώτερο, πάντως, από άλλους) για το ζωικό του πληθωρισμό. Μά και για τούτο ακριβώς φρονούσε ο Ροδής ότι είναι ίσως πιά αξιοθαύμαστοι μερικοί ποιητές του 19ου αιώνας, ο Μυσσέ, ο Άιγνι, ο Τένυσον, ο Λογγφέλω, γιατί μπόρεσαν «νά συγκεντρώσωσιν οιονεί διά φακού εις φωτοβόλον έστίαν τας άμυδράς περί αυτούς ποιητικάς άκτίνας, ψάλλοντες επί πενθήμου λύρας τή άόριστον ιδανικόν, τή ποικιλία μορφα δνεύρατα, τήν άπογοήτευσιν, τήν άπιστίαν, τόν κόρον και τή χασμήματα του γέροντος δεκάτου ένατου αιώνας» (2).

Τή θεωρία του — κύρια και μοναδική — τήν άντίταξε ο Ροδής στον ιδεοκρατή Βλάχο, ο οποίος πίστευε ότι ή καλλιτεχνική ιδιοφυία, τή «τάλαντο», δεν είναι άποτέλεσμα ώρισμένης κοινωνικής μορφής και σύστασης (3) αλλά κάτι έμφυτο, πού υπάρχει παντού και πάντοτε και πού όχι μόνο δεν τή θερμαίνει και δεν τή ζωογονεί ή κοινωνία, αλλά ίσα ίσα, τού φέρνει βλάβη και μαρασμό. 'Ο ποιητής κατά τή Βλάχο (4) δεν είναι «άπτήχημα τοιούτου ή τοιούτου κοινωνικού σάλου, αλλά μερίς τού θείου πνεύματος» (5) «ο ποιητής αΐρεται υπεράνω τόπου και χρόνου, γέννημα ών τού Θεού και ούχι τής κοινωνίας» (6). 'Απέδειξε ότι «ή άκουστοτάτη των κοινωνικών παρήγαγε τόν Μίλιτωνα και ή βδελυρωτάτη (ο «σκοτεινός» νέτα σκέτα και τίποτε άλλο, μεσαιώνας) τόν Δάντην» (7).

'Ολ' αυτά, όχι μόνον ήσαν, πέρα ως πέρα, σχεδόν, σφαλερά, μά και έπαιρναν στή διατύπωσή τους τέτοια δογματική άκαμψία, τόνο τόσο σχολαστικό, είχαν τέτοια χροιά μεταφυσική, ιδεαλιστική, μυστική, έπεφταν τόσο σκόπιμα, σε παρεξηγήσεις και διαστρεφές, ώστε δικαιολογούσαν, και ως ένα σημείο, και προκαλούσαν, ίσως, τις άλύγιστες δογματικές άπαντήσεις τού Ροδής. Και πρώτα πρώτα τήν ίδια τή βάση τής θεωρίας τού Ροδής, τή στρέβλωνε ο Βλάχος. 'Ο Ροδής δεν έλεγε ότι ή κοινωνία είναι τή γεννητικό αίτιο τού ποιητή, (άπαράλλαχτα έπως και τή νερό δεν είναι τού ψαριού), αλλά άπαραίτητος παράγοντας για τή γέννησή του. Δεν άρνιόταν, πολύ λογικά, ότι τή ταλάντο, τή καλλιτεχνική ένοστιχο, ή σπίθα τής ιδιοφυίας, έπως και αν όνομάσουμε τήν έμφυτη καλλιτεχνική μυστική δύναμη, είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για νά υπάρξει ο καλλιτέχνης, αλλά υποστήριζε ότι ο σπόρος αυτός έχει έξίσου άπαραί-

(1) V, 19.

(2) V, 20.

(3) III, 56—57. Τό ίδιο υποστήριζε και ο Μορεάς στό φυλλάδιό του, τή γραμμένο έξ άφορμής τής έριδας μεταξύ Ροδής και Βλάχου, και πού τή άναφέρα ήδη.

(4) Και όλους τούς νεώτερους αισθητικούς φιλόσοφους, έλεγε ο Βλάχος, 'Εγγλο, Φίσερ, Φίτσε κτλ. (III, 56).

(5) III, 63.

(6) III, 68.

(7) III, 104. Σ' αυτούς πρόσθετε ο Μορεάς, τασσόμενος φανατικά με τή γνώμη τού Βλάχου, τόν Πόε, ποιητή άπ' τούς ιδεαλιστικώτερους πού έζησε στον υλιστικώτερο τόπο, τόν Σανιέ, πού δεν ήταν, βέβαια, λέγει, καθρέφτης «άνταναντων πιστών τών αισθήματα των συγχρόνων του, τού Marat και τού Saint-Just», τόν Πετράρχη, πού έζησε σε κοινωνία «γενικώς άπείθη και φροντίζουσαν μάλλον περί πολιτικών ραδιουργιών ή περί φιλολογίας και ποιήσεως» και στή μόνωση τού όποιου χρεώσται ο κόσμος τις γλυκύτερες μελωδίες. Μά και ή νεώτερη 'Ελλάδα, λέγει ο Μορεάς, μολονότι άμουση και όπου, κατά τόν Ροδής, «ή γέννησις ποιητών είναι πιθανή όσον και ή βλάστησις φοινίκων εν Σιδηρία», έδγαλε, ώστόσο, πάντα έξη «γεννήσις ποιητών», τούς όποιους «παλινωθώντας και άντιφάσκοντας» ο συγγραφέας τής «Πάπισσας» άναγνώρισε και τίμησε με τήν «ποιητική κότινο».

τητη άνάγκη, για νά φέρε καρπό, από μερικές ιδιαίτερες έξωτερικές συνθήκες, και ότι δε μπορεί νά βλαστήσει όπουδήποτε (1).

Και ως έδω ή θεωρία του ήταν σωστή. Δεν έσφαλλε όταν δεχόταν, έστω και με τόν πιό άνεπιφύλαχο τρόπο, τή γνώμη τού Ζάν-Πωλ-Ρίχτερ (2), πού υποστήριζε ότι κανένας ποτέ ποιητής δεν «διεζεύχθη» τόν χρόνο και τόν τόπο, «ήτοι τήν πατρίδα και τήν εποχήν του, έν' αϊς κατ' άνάγκην περιέχεται». 'Επεφετε, όμως, σ' όλοφάνερη υπερβολή ο Ροδής, ξαστοχώοντας δόλωτα τή σημασία — τήν αστάθμητη και άνεξερευνητή — τής προσωπικότητας, όταν επανελάβαινε, παραδεχόμενος τή τόσο τυφλά, τή γνώμη τού ίδιου γερμανού συγγραφέα ότι «οί ποιητάί όμοιάζουσι τούς πολυπόδας, τούς λαμβάνοντας τή χρώμα τού φαγητού δια τού όποιου τρέφονται» (3). Τό σαφέστερο, όρθότερο και ουσιαστικώτερο έρεισμα για τή θεωρία του, και τή σοβαρώτερο όπλο ενάντια στους άντιμάχους του, θα τ' όδινε στο Ροδής και μόνος ο 'Εγγλος, με τή μέρος αυτό τής «Εισαγωγής στην Αισθητική»: «Τό γνήσιον, όμως, ιδανικόν δεν δύναται νά σταθίη εις τή άόριστον και καθαρώς δωωτερικόν σημεϊόν (4), αλλά δεόν εν τή όλοσχερεία αυτού νά έξέλθη εις τήν ώρισμένην έπισκόπησιν τού έξωτερικού κόσμου καθ' άπαντα αυτού τή μέρη, διότι ο άνθρώπος, τή τέλειον τούτο τού ιδεώδους κέντρον, ζή και πάρεσι νυν και ένταύθα, ώστε άτομική τής άπειρότης, ή ζωή απαιτεί τήν άντίθεσιν προς τήν περιέχουσαν ήμεις έξωτερικήν φύσιν, και έπομένως τήν μετ' αυτής συνάφειαν και τήν έν αυτή ένέργειαν» (5).

'Αναπτύσσοντας τή θεωρία τής «περιρρεούσης άτμοσφαιρας», άνέπτυσε σχεδόν όλο τήν αισθητική του πιστεύω ο Ροδής. 'Όσοσο, δε μπορούν νά περιοριστούν μονάχα στή θεωρία αυτή οι κριτικές του ιδέες. 'Εδω και και καί, σε όλο τή έργο του, συναντούμε σκέψεις, έντυπώσεις, παρατηρήσεις, πάντα σχεδόν έξυπνα, ειρωνικά, χαριτωμένα διατυπωμένες, αλλά και κρίσεις όμως, πού είναι πολύ συχνά πρόχειρες, επιπόλαιες και ρηχές.

Κάνοντας, έξαφνα, μιá έντελώς χοντροκαμμένη, δασκαλική διαίρεση, χωρίζει ο Ροδής τήν ποίηση σε άντικειμενική και υποκειμενική. «Πάντες γνωρίζετε, λέγει, ότι δύο είδη ποιήσεως διακρίνει ή σύγχρονος κριτική, τήν έξυμνούσαν τόν έξωτερικόν κόσμον και τήν έπ' αυτού ένεργόν βίον τού ανθρώπου, ήτις όνομάσθη άντικειμενική, και τήν έξετάζουσαν τή μύχια αισθήματα τής καρδιάς, ήν ώνάμασαν υποκειμενική» (6).

Τι έννοει με τούς δύο αυτούς όρισμούς: «Όπως και σ' άλλα ζητήματα, έτσι κ' έδω πέρα άπαρέχει νά προσδιορίσει κάπως πιδ συγκεκριμένα, πιδ λεπτά και ουσιαστικά, αν όχι πιδ προσωπικά, άντικειμενική και υποκειμενική ποίηση. Για τήν άντικειμενική ποίηση λέγει ότι «έξέλιπε» και ως μόνη έξήγηση τού φαινομένου αυτού δίνει τήν «πεζόττητα» τού αιώνας (7). Με τήν ίδια άοριστολογία και επιπολαιή

(1) Τήν ίδια γνώμη φαίνεται πως είχε κατά τή τέλη τής ζωής του και ο Βαλαωρίτης. «Είς βέβαιον, είναι άναντήρητον, έγραψε ένα χρόνο πριν άπ' τή θανάτν του στο Ροδής, ότι ο ποιητής πρέπει όχι μόνον νά έπλάσθη υπό τής φύσεως τοιούτος, αλλά και νά ζή εν μέσω άτμοσφαιρας δυναμένης ν' αναπτύξη τόν σπόρον, όν φέρε εν τή καρδιά του». (III, 133). Μά και χρόνια πριν έγραψε ο ίδιος στο Λακαράτο: «Πιστεύω ότι ο ποιητής πρό πάντων πρέπει νά είναι ο καθρέπτης τής καταστάσεως τού λαού δια τόν όποτον γράφει».

(2) III, 65.

(3) III, 65. Φαγητό πρέπει νά έννοησθί έδω ή κοινωνία.

(4) 'Ο Ροδής όπογραμμίζει.

(5) III, 92. Σημαντικός για τήν ένίσχυση τής θεωρίας τού Ροδής είναι και ο χαρακτηρισμός άπό τόν ίδιο φιλόσοφο, των ένδικών έπόων, ως «πνευματικών τού έδάφους φυτών», χαρακτηρισμός πού τόν άναφέρει ο Ροδής. (III, 73).

(6) III, 24.

(7) Και όμως άναφέρει τόν Πόε — μά τόν είχε διαβάσει, κιόλα, τάχα, — και τόν είχε νοιώσει; — όπου θα έβρισκε τήν έξήγησή τού γιατί τή «μακρά ποιήματα» δεν είναι πιά άνεκτή. III, 32.

τητα ξεγράφει και δλη τή μεταχριστιανική τέχνη (1), και μιλεί για τήν αρχαία ποίηση, πού τή φαντάζεται, σύμφωνα με τόν Ρίχτερ, σαν κάτι τόσο ευκολο και κοινό, σάμπως νάτρεχε μέσ στους δρόμους (2).

Γιά τήν κριτική λέγει ότι δέν πρέπει νά εκφράζει άτομικές γνώμες και αντιλήψεις (3), αλλά νά στηρίζεται σέ γενικές αρχές, έτσι πού ο κριτικός νά είναι «άπλους δικαστής έφαρμύζων κειμένους νόμους» (3).

Και όμως τό ιδανικό αυτό τής επιστημονικής (4), νά πούμε, κριτικής, πρώτος τό παραβαίνει ο Ροϊδης, κάνοντας συχνά όχι υποκειμενική κριτική, αλλά σχεδόν κριτική δημοσιογράφου ή κοσμικού, ακριβώς, δηλαδή, τήν κριτική εκείνη πού καταδικάζει τόσο αυστηρά, μαζί με τόν Ρίχτερ.

Από τέτοιες κρίσεις ρηχές, επιπόλαιες, είναι γεμάτες οι μελέτες του. Για τις στροφές, αίφνης, τής «Φυγής» του Βαλαωρίτη, όπου περιγράφεται τό άλογο του Άλη, χρησιμοποιεί τήν πιά άχρωμη και κοινοτοπική φράση, λέγοντας ότι «άποτελούν τό στιλπνότερον, ίσως, τής βαλαωριτείου ποιήσεως κομβολόγιον μαργαριτών» (5). Δέχεται για δόγματα αισθητικά τις μεγαλειότερες άνοησίες, όπως λόγου χάρη τή γνώμη του Musset (6) ότι «δύο μόνον προσόντα θεωρούνται ίκανά πρός «σωτηριαν» ποιήματος: τό ν' άρέσκη εις τους πολλούς και συγχρόνως εις τους δλίγους, ήτοι τους ειδήμονας» (7). Αμέσως παρακάτω, στήν ίδια μελέτη αναφέρει τό Βιζυηνό, με τρόπο πού νά φαίνεται ότι δέν τόν ξεχωρίζει, από τόν Άντωνιάδη, τόν Σκόκο, και ένα κάποιο Σταυρίδη. Για νά κρίνει τή φτωχή σύγχρονή του έλληνική ποίηση, θέλει δασκαλικώτατα νά στηριχτεί σέ μεγάλους και τρανούς φιλόσοφους (8). Και φυσικά, τήν ξεγράφει ευκαλώτατα με ένα εύφουλόγημα και χαρακτηρισίζοντας περιφρονητικά με τή λέξη «φελίσματα» δλα σχεδόν τά προϊόντα της.

Πουθενά, ωστόσο, δέ δείχνει ότι ένοιωθε βαθειά, πραγματικά, τήν ποίηση ο Ροϊδης (9). Ποτέ δέν τήν κρίνει σαν καλλιτέχνης, πού δονείται δλόψυχα απ' αυτήν, πού ξέρει πού βρίσκεται τό μουσικό τής γοητείας της, αλλά σαν ένας ψυχρός κριτικός πού προσπαθεί νά χαρακτηρίσει περισσότερο, νά ξεχωρίσει, νά καταγράψει, νά πάρει άφορμή από τήν ποίηση για κάθε είδος παρατηρήσεις, παρά για νά μιλήσει για τήν ούσια της αυτή καθ' αυτή.

Τήν φιλοκαλία τήν όρίζει μ' ένα γενικό και άχρωμο όρισμό: «τό μετά λόγου αισθημα των καλλονών τής τέχνης και τής φύσεως» (10). Μά και για τήν ποίηση θεωρεί στοιχεία πρώτα και απαραίτητα τό «λόγο» και τή λογική. Μιλώντας για τό Ζαλοκώστα δείχνει πόσο του είναι έντελώς άνυπόφορη μία ποίηση πού πληγώνει τή λογική, πού φανερώνει άγνοια των φυσικών φαινομένων, του έξωτερικού, γενικά,

(1) III, 27.

(2) III, 25.

(3) Δέν πρέπει νά είναι «έμπροσθοιστική» μία διήγηση των περιπετειών τής ψυχής μας ανάμεσα από τ' άριστουργήματα» όπως τήν όρίζει ο Άνατόλ Φράνς.

(4) III, 32.

(5) III, 48.

(6) III, 142.

(7) Και μόνον ότι δυο τρεις φορές μεταχειρίζεται τόν Musset ως κριτική αυθεντία, δείχνει τήν κακή του εκτίμηση, αν όχι και έλλειψη πνεύματος κριτικού.

(8) III, 33, 36.

(9) III, 33. Ακόμα και μερικοί λαθημαμένοι γαλλικοί στίχοι πού αναφέρει θα μπορούσαν νά μαρτυρήσουν γι' αυτό (V, 27, 28, μά ίσως νά πρόκειται και για τυπογραφικά λάθη): Seul rayon ou notre vie un moment s'illumine - Des lieux où vous êtes nous détournons nos pas - όπως επίσης - χωρίς, βέβαια, νά δίνω στο πράγμα μεγαλειότητα από όση έχει σημασία - και οι ελάχιστοι στίχοι πού έγραψε ο ίδιος (I, πρόλ. κ. Άνδρεάδου, σ. κε') και πού είναι οι πιά «άμουσι», άσφαλώς, νεοελληνικοί στίχοι. Όπως οδήγησε εκείνο πού πιστεύω είναι ότι ο Ροϊδης δέν αισθανότανε πέρα ως πέρα και όσο δείχνει ότι θέλει: νά αισθανάται ούτε τήν αξία τής ποιήσης, ούτε τήν ιερότητα, όπως έλεγε, του όνόματος «ποιητής» (III, 87).

(10) Πάρεργα, σ. 102.

κόσμου και άς έχει, ίσως, άλλα χαρίσματα (1). Παραθέτει χωρίς καμιά διάκριση, λέγοντας ότι τά θαυμάζει: δμοια, τό υπέροχο επίγραμμα του Σολωμού για τά Ψαρά και κάτι πεζολογικώτατος και άνούσιους στίχους του Χριστόπουλου (2). Θαυμάζει τό «λυρικών ύψος» του Βερανζέρου, λέγοντας ότι άναγνωρίστηκε από τους «γαλάτας» κριτικούς προεξάρχοντας του Sainte-Beuve, πράγμα για τό όποιο θ' άμφισβάλλω, κι' αν μου δείξουν ακόμα τά γραφτά των κριτικών, τόσο άπίθανο μου φαίνεται. Τόν ίδιο αυτόν ποιητή τόν βάζει δίπλα στον Τέννυσον, και στή σειρά του Βύρωνος και του Ούγκω (3). Για τόν Βαλαωρίτη λέγει ότι αναδεικνύεται πολλάκις «άνώτερος κατά τό αισθημα του μεγαλορρήμονος Γαλάτου» (του Ούγκω) (4).

Σέ πολύ χονδροειδέστερα, όμως, λάθη πέφτει ο Ροϊδης μιλώντας για τις καλύτες τέχνες. Εκεί πιά δείχνει όχι άνώτερα κριτικά χαρίσματα, μά ούτε και τήν πιά στοιχειώδη λεπταίσθησία, ούτε στοιχειώδεις, καν, γνώσεις καλλιτεχνικές (επως στα άρθρα του για τή μουσική και για τό Βάγνερ) κάποτε δέ εκφράζει γνώμες πού για τήν άφέλειά τους κανταντούνε σχεδόν παιδικές.

Για τή μουσική γράφει ότι στα προϊόντα της, αντίθετα με όλων των άλλων τεχνών, «άδύνατον είναι ν' άνεύρη τις παράδειγμα άθανασίας ή καν μακροβιότητας μεγάλης» (5), και ότι ο μεγαλοποιός «ούδέν άλλο είναι παρά μόνον θωπευτής των όλων, γαργυλιστής των νεύρων, εικονιστής άμόρφων νεφελών και υποβολεύς ήδυπαθών όνειρων» (6).

Όχι τόσο επιπόλαιες, σφαλερές, ωστόσο, και άδασάνιστες, είναι και μερικές του γνώμες για τή ζωγραφική, και τή γλυπτική. Του Μπαϊκλιν τις θαλασσινές συνθέσεις, μετριώτατα ζωγραφικά έργα, τις όνομάζει ο Ροϊδης «άνυπέριθητα πρότυπα τοιούτου είδους τοπιογραφίας» (7), τήν εποχή πού μεσουρανούσαν στή Γαλλία οι έμπροσθοιστές (8) και πού θα γνώριζε τι επανάσταση είχαν φέρει στή ζωγραφική αν ήταν και ελάχιστα πληροφορημένοι. Τήν άτάραχη και ίδια πάντα έκφραση των αρχαίων αγαλμάτων τήν αποδίδει σέ άπειρία και όχι σέ πρόθεση (9), και, γενικά, στις περισσότερες καλλιτεχνικές του μελέτες, κάθε τόσο, του ξεφεύγουν γνώμες, άφορισμοί, αντιλήψεις πού τόν δείχνουν σαν δλότελα σχεδόν βγαλμένον από τόν κόσμο τής τέχνης.

Σχεδόν για κανένα σύγχρονό του έλληνα συγγραφέα - εκτός από τό Βαλαωρίτη - δέ μίλησε πλατεία και συνολικά ο Ροϊδης, μά ούτε και έργα άνάλυσε (10) και από τους ξένους μονάχα κατά τό τέλος τής ζωής του άφιέρωσε στον Ρίχτερ, έξ άφορμής του θανάτου του, ένα άρθρο. Για τό Σολωμό έγραψε ελάχιστα και πού δείχνουν

(1) III, 34. - Τήν ίδια αντίληψη εξέφραζε και πολύ άργότερα, τό 1898, όταν άπαντώντας σέ μία έρευνα, έλεγε ότι απ' τους ζωντανούς ποιητές προτιμά τό Σουρή, γιατί περισσότερο από κάθε άλλον κατώρθωσε «νά εκφράση ακριβώς και ζωηρώς όσα έχει νά ειπή» VII, 178.

(2) III, 39. Οι στίχοι του Χριστόπουλου είναι οι πασιγνωστοί:

Όσα κάμω και πασχίσω
Εις τόν κόσμο θα τ' άφίσω
Και γυμνός θ' αφανισθώ . . . κτλ. κτλ.

(3) III, 49.

(4) III, 143. - «Έν άτελεστέροις - του Ούγκω - έργοις». Με τόν Ούγκω παραβάλλει ο Ροϊδης τόν Βαλαωρίτη και «κατά τόν άμέτρητον πλουτον τής φαντασίας» (III, 138).

(5) V, 135.

(6) V, 136. - «Ίσως τό γεγονός ότι ήταν κουφός, σ' όλη του σχεδόν τή ζωή, νά έκανε τό Ροϊδη νά μιλεί τόσο περιφρονητικά και τόσο επιπόλαια για τή μουσική.

(7) V, 157.

(8) Πού τους ήξερε ο Ροϊδης, V, 152.

(9) V, 159.

(10) Δυο-τρία πού άνάλυσε είναι δλότελα άσήμαντα, Κόκκου, Ποιήσεις, Βοσπορίτου, Σκηναί τής Έρήμου, Άραιοός Παπαδοπούλου, Διηγήματα.

τους κλέφτες του 'Ολύμπου, όσο ο γάλλος του 19ου αιώνα «των άλευροπάστων μαρ-
κησιών της έν Βερσαλλίας αύλης». Πώς τόσο γλήγορα έγινε ο μετασχηματισμός, πώς
ξέφτυσε και μαράθηκε μέσα σε τριάντα σαράντα χρόνια, το πνεύμα του 21 ; 'Η με-
ταβολή των συγχρόνων κοινωνιών, λέγει ο Ραϊδης, είναι άπότομη και σχεδόν θεα-
τρική. Ζούσε, βέβαια, άκόμα το ήρωϊκό πνεύμα σε μερικές έπαρχίες, «πώς όμως
παρατηρούσε στο Βαλαωρίτη, να θεωρηθής ως ιδανικόν έθνος τινός το μη ζών (όπως
το κλέφτικο) ούτε εις την πρωτεύουσαν ούτε εις τα κυριώτερα αύτου κέντρα, άλλ' εις
μερικές έπαρχίας μόνον», στο Βάλτο, στο Ήρωμέρο, στην Αίτωλία, στη Λοκρίδα ;

'Ο ποιητής που θα προσπαθούσε να ζωντανέψει ένα τέτοιο ιδανικό, εθε' ανα-
κάτωνε παρά «νεκράν κόριν των τεθνεώτων», δε θα ήταν παρά ένας «ταρχειυτής
και άρχαιοδίφης αισθημάτων, γλώσσης και έθιμων...» Αυτό άκριβώς ήταν για το
Ραϊδη ο Βαλαωρίτης, και για να δικαιολογήσει ο κριτικός τον χαραχτηρισμό του,
πρόσθετε : «Πώς δε δυνάμεθα να παραδεχθώμεν ως ζώντα ήθη, παραδόσεις, γλώσ-
σαν και έθιμα τά όποια αναγκάζεται ο ποιητής ανά πάντα στίχον να σαφηνίζη διά
σχολίων και ένίοτε διά μεταφράσεως εις άλλην γλώσσαν, άπαραλλάκτως ως ο Σατω-
βριάνδος διά των σημειώσεων των «Μαρτύρων», τά ήθη και τας τελετάς των Δρυϊ-
δών και Ευδάγων της παναρχίας 'Αρμορικής ;»

Μαζί με τη μεταβολή του πνεύματος της φυλής άλλαξε και ο προορισμός
της : «Οί πατέρες ήμών είχαν έργον να δώσωσιν εις την 'Ελλάδα έλευθερίαν, ήμεις
δε θεωρούμεν ήμέτερον ν' ασφαλίσωμεν αύτη έλευθερία και πρό πάντων να κτίσω-
μεν οικίας». Το κλέφτικο ιδανικό είχε πεθάνει. 'Ο «κλέφτης» από ποιητικός, τύπος
άνθρώπινος, δηλαδή, που ζούσε στην καρδιά ολοκλήρου λαού (1) «κατήντησεν άπλώς
ρομαντικός». Κανένα άλλο ιδανικό δεν τον είχε αντικαταστήσει. Τι, λοιπόν, θα γονι-
μοποιούσε τον ποιητή, που άξιζει τ' όνομα μονάχα όταν συμπυκνώνει, έρμηνεύει
και εκφράζει, συνθέτοντας και έντείνοντάς τες, τις γύρω του δυνάμεις, τη διάχυτη
γύρω του ψυχή, την «περιρρέουσα» ατμόσφαιρα ; 'Όπως ο «πολιτικός άνήρ», ο Τρι-
κούπης, δεν κατώρθωσε «να στήση την σημαίαν του επί μονίμου προχώματος κατά
της όσημέραι όγκουμένης φαυλοκρατίας», έτσι και ο «άοιδός», ο Βαλαωρίτης, δε μπό-
ρεσε «να συμπυκνώση εις ποιητικόν έργον τους πόθους και τά όνειράτα γενεάς άμοι-
ρούσης Ιδανικοῦ» (2).

Στά πικρά, στα άπογοητευτικά αυτά λόγια καταστάλαξε δηλ ή κρίση του
Ραϊδη για τη νεοελληνική λογοτεχνία και για όλόκληρη την 'Ελλάδα της εποχής
του. Είναι το στερνό κατακάθι μιας πείρας πολύχρονης, μιας μακρας έπαφής
του με τη νεοελληνική ζωή που τον είχε οδηγήσει στα πιό θλιβερά συμπεράσματα.
Μά κανείς, όμως, δε μπορεί να βεβαιώσει ότι τά πικρά αυτά λόγια έπήγαζαν από
τ' αντίκρουσμα της πραγματικότητας, και όχι πολύ περισσότερο, ίσως, από μιάν έμ-
φυτή του άπαισιοδοξία.

(Συνεχίζεται)

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ . . .

Die Zeit ist mein Besitz, mein Acker ist die Zeit
GÜTHER

'Η έλλειψη κριτικής και έλέγχου, έφερε την πνευματική μας ζωή στα χάλια που τη βλέ-
πουμε σήμερα. 'Όλες οι έκδηλώσεις μας, πνευματικές και κοινωνικές είναι άσυνάρτητες, άχειρα-
φέτητες, άκατατόπιστες. Θα είναι πολύ διδακτική μία έρευνα πάνω στον τρόπο που έρχεται ο έ-
παφή με το ξένο πνεύμα ή τέχνη κι ή έπιστήμη μας. 'Τά πορίσματα της θάνα καταπληχτικά
και ίσως πολύ άπογοητευτικά. 'Η έρευνα αύτη θα δικαιώσει και τη δημιουργική λογοτεχνία μας—
τόν κλάδο που πήρε πάνω του μέχρι σήμερα όλες τις εθύνες και τά βάρη της άσυναρτησίας και
του πθηκισμού μας. Αύτη δημιούργησε κάτι, μικρό ή μεγάλο, πάντως έθνικό κι είναι μεγάλος
άθλος της ή διαμόρφωση κι ή έπιβολή της δημοτικής. Το βάρος θα πέσει πιότερο στην έπι-
στήμη μας. 'Επιστήμη έλληνική δεν κατορθώσαμε να χύσουμε μέχρι σήμερα, πολύ λιγώτερο ν' άπο-
κτήσουμε έπιστήμονες άληθινούς, με ήθος και με συνείδηση. Πρέπει να χριστεί κανείς σε ένα
Πανεπιστήμιο για να γίνει έπιστήμονας. Είναι περιττά όλα τάλλα όταν υπάρχουν ο' ένα έπιστή-
μονα «αι έν τή ξένη μακράι σπουδαί». 'Η έπιστήμη είναι τρόπος αλλά και κατεύθυνση, μα πρό
πάντων ήθος. 'Ερχεται να μελετήσει και να λύσει ντόπια προβλήματα. 'Ότε την κατεύθυνση ούτε
το ήθος έχουν πάντοτε οι ξενόφερτοι έπιστήμονές μας. 'Όταν γυρίσουν μερικοί απ' αυτούς απ' το
ευρωπαϊκό χατζιλίκι γίνονται οι ποντίφηκες της έπιστήμης και του πνεύματος. Τά βλέπουν όλα
από ψηλά κι από άπόσταση. Οι άρχοντοχωριάτες αύτοι του πνεύματος φυσικά δεν έχουν να
προσφέρουν τίποτα στον τόπο τους. 'Η έπιστήμη έχει άλλαξει νόημα γι αυτούς, εξυπηρετεί τους
όπολιτισμούς τους και διάφορες άπόψεις. Θα παρακολουθήσουμε τη νοστορία αύτη ο' ένα ζων-
τανό αντιπροσωπευτικό τους τύπο, το φιλόλογο κ. Ι. Συκουτρή.

'Ο άνθρωπος αυτός, συντρίμμα της τελευταίας άτυχίας του 'Ελληνισμού, είναι νέος και
μάλιστα μεταπολεμικός. Τόν κυκλώνουν τά προβλήματα που αντίκρουσε ή άθρωπότητα στη με-
γάλη στροφή της και τον άπασχολούν βέβαια σάν πνευματικό άνθρωπο. 'Ανήκει ο' ένα κλάδο που
έχει πολλές δοσοληψίες με τη νεοελληνική αναγέννηση. Είναι άκόμα άπόγονος άμαρτωλών μορ-
φών της φιλολογικής έπιστήμης και ενδιαφέρει πολύ ή γνωριμία του (1).

Για να τοποθετήσει, δ κ. Συκουτρή, το έργο της φιλολογίας (φ. 7) προσπαθεί να
δρίσει τις έννοιες πολιτισμός και πνευματική ζωή. Θεωρεί τον πολιτισμό προϊόν της πνευ-
ματικής ζωής και την πνευματική ζωή άτομική εισδοχή αξιών πολιτιστικών «έξω του
ατόμου καιμένων». 'Ο πολιτισμός βέβαια συγκεντρώνεται στην πνευματική ζωή των ατό-
μων γενικά κι είναι προϊόν της. Θυμίζει έτσι ή προσπάθεια του χωρισμού δυό έννοιών, ταύτοση-
μων και σχετικών, τον καυγά αύτου και κόττας. Πώς δημιουργείται όμως ο πολιτισμός και ποιά
τά αίτια της άκατάπαυστης μεταβολής των αξιών του, που την άνασυγκρότησή του σκοπεύει ή φι-
λολογία, παραλείπει να μάς αναπτύξει. Είναι φυσικό όταν ένα στομάχι παραφορτώνεται να μη
μπορεί να χωνέψει κανονικά. Το όλικό δεν μπορεί να υποταχτεί σε ένιαία και συνεπή στα καθε-
καστα και στη γενικότητά του γραμμή. 'Αντιφάσεις, άνομοιομέρεια σκέψης, δυσαναλογία σύνθεσης
χαρακτηρίζουν το έναρτήριό του μάθημα και τις άλλες του εργασιές. 'Η έννοια της αξίας, που
είναι ή άδυναμία του, παίρνεται με χίλιες δυό ένδοχές. Οι αντιφάσεις είναι πολλές. Σημειώσαμε
ήδη μερικές. 'Ενώ υποστηρίζει (φ. σ. 11) πως οι πνευματικές αξίες είναι διάφορες κατά άτομο,
σέ λίγο (φ. σ. 12) λέγει πως έχουν κοινά περιεχόμενα ο' όλα τά άτομα. Για την προσωπικότητα
στην ιστορία παραδέχεται πως βρίσκει νέες πνευματικές αξίες—όρανοκατέβτες ίσως—και τις

(1) Βραχυγραφίες 'Επιλ.—'Επιλεγόμενα του Th. Zielinski «'Ημεις και οι άρχαίοι», μετ'
Ι. Συκουτρή, 'Αθ. 1928.

Φ.—φιλολογία και ζωή (έναρτήριον μάθημα). 'Ανατύπωση εκ του 'Αρχείου φιλοσοφίας
και θεωρίας των 'Επιστημών. Β' (1931).

(1) III, 136.

(2) III, 134.

Τσακίρη : «Τὸ σταφιδόφωμο καὶ τὰ δδοφράγματα», διηγήματα, σελ. 48, ἐκδ. Ἄρ. Μαβρίδης, Ἀθήνα.—**Γ. Πλεχάνοβ :** «Ὁ Κάρλ Μάρξ ὡς μαχητής», μετάφρ. Ἀντρέα Ζεβγά, σελ. 16, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα.—**Ἀλεξάνδρος Κολοντάϊ :** «Οἱ σχέσεις τῶν δύο φύλων καὶ ὁ Μαρξισμός», σελ. 30, Ἀθήνα, ἐκδ. Γκοβόστη στή σειρά «Σύγχρονη Σκέψη» Νο 50.—**Ἀντρέα Ζεβγά :** «Ὁ φουτουρισμός στὸ φῶς τοῦ Μαρξισμοῦ», σελ. 32, Ἀθήνα, ἐκδ. Γκοβόστη, στή σειρά «Σύγχρονη Σκέψη» Νο 36, ὄρχ. 6.—**Δημ. Πουρνάρα :** «Μαρξισμός καὶ Σοσιαλισμός», σελ. 112, ὄρχ. 20, Ἀθήνα, ἐκδ. «Κοινωνικῆς Ἐρευνας», «Δεύτερη ἐκδοσὴ ἐπισημασμένη καὶ βελτιωμένη».

Περιοδικά : **Νέοι Πρωτοπόροι**, μηνιαῖο ὄργανο τῶν πρωτοπόρων τῆς Ἑλλάδος.—**Ἰόνιος Ἀνθολογία**.—**Κοινωνικὴ Ἐρευνα**, θεωρητικὸν ὄργανον τοῦ ἀγροτισμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ.—**Ἀρχεῖον οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν**, τριμηνιαῖο.

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ — — — — —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ : Μόνον ἐτήσιες : Ὀρχ. 50. — Ἐπαρχίες 60. — Ἐξωτερικὸ ἓνα δολλάριο
ΓΡΑΦΕΙΑ : Ὁδὸς Βουλῆς 8 (Ἐκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ : Ε. Λευκοπαρίδης.